

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR
NAZİRLİYİ**

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

«Peşə etikas»

M Ü H A Z İ R Ə

**MÖVZU № 3. “Şəxslərarası ünsiyyət mədəniyyəti. DİO əməkdaşlarının
xidməti etikası.”.**

Tərtib etdi: «İctimai elmlər»

kafedrasının müəllimi,

polis baş leytenantı

Rəhim Məcnunov

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.

Protokol № «____» _____2014-cü il

B A K I 2 0 1 4

P L A N:

Giriş:

1. **Əxlaq normaları, onun funksiya və formaları, ünsiyyət prosesində onun əhəmiyyəti.**
2. **Polis əməkdaşlarının ünsiyyət mədəniyyətinin əsas anlayışları.**
3. **Polisin fəaliyyətində subordinasiya münasibətlərinin gözlənilməsi.**
4. **Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının xidməti etiket və nəzakət qaydaları.**
5. **Polisin vətəndaşlarla ünsiyyətinin qurulması və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri**

Nəticə:

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının "Polis haqqında Qanunu". Bakı, 1999. Fəsil II, IV.
2. Hacılı R.R., Ağaliyev X.D. Media etikas. Bakı, 2008. səh. 24 – 30.
3. İnsan amili fəallaşmasının mənəvi və estetik aspektləri. Bakı, 1990.
4. Qısa estetika lüğəti. Bakı, 1970.
5. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Ali məktəblər üçün dərslik. M.J.Manafova, N.T.Əfəndiyeva və S.A.Şahhüseynovanın ümumi redaktəsilə. Bakı, 2010. I Bölmə.
6. Şahhüseynova S.A. Etika. Dərslik. Bakı, 2009. Fəsil II.
7. Блюркин В.А. Этика и жизнь. М., 1987.
8. Гусейнов А. Золотое правило нравственности. М, 1982. с. 52 -64.
9. Ковалев И.С. Методики проведения деловой беседы среди сотрудников ОВД. М., 1998. с. 24-44.
- 10.Пылев С.С. Моральный облик сотрудников органов внутренних дел. М., 1999. с. 21-53.
- 11.Скомленский Я.Н. Этика милицейской службы. М, 1980. с. 29-56.
- 12.Титоренко А.И. Структуры нравственного сознания. М,1974 . с. 25-40.

GİRİŞ

İnsanların ünsiyyət mədəniyyəti bəşəriyyətin min illər boyu yaratdığı müəyyən qaydalara əməl edilməsilə əsaslanır. Orta əsrlərin axırlarından etibarən bu qaydalar etiket adlanır.

Etiket ünsiyyətin yalnız formalarını, texniki cəhətlərini müsahibin hisslərinə toxunmadan necə mübahisə etməyi, stol arxasında necə davranmağı, hədiyyəni necə təqdim etməyi və s. məsələləri müəyyənləşdirir. Buna görə də mədəni, tərbiyəli adam sayılmaq üçün etiket qaydalarını sadəcə bilmək heç də kifayət deyildir.

«Gəncliyin pak güzgüsü, yaxud həyatda davranışa dair göstərişlər» kitabında yazdığı müqəddimədə Birinci Pyotr belə hesab edirdi ki, tərbiyəli adamı üç məziyyət zینətləndirir: «xeyirxahlıq, təvazökarlıq, nəzakət».

Uzun dövr ərzində etiket normalarının qanunvericiləri sayılan ingilislər bu suala daha fəal şəkildə cavab axtarmışlar XVIII əsr ingilis yazıçısı Oliver Holismit «Dünyanın vətəndaşı və ya Çin filosofun məktubları» kitabında nələri əsl nəzakət saymağı mümkün olması barədə götür-qoy edərək yazırdı ki, hər ölkənin öz mərasimləri mövcud olsa da əsl nəzakət hər yerdə eynidir və sağlam düşüncədən, xeyirxahlıqdan doğur. Müəllif yazırdı: «Bu keyfiyyətlərə malik olan adam həmişə xoş təsir bağışlayır».

Bəzən cavab zarafat formasında verilmişdir. Məsələn, yenə də Britaniya adalarının sakinləri belə hesab etmişlər ki, heç vaxt qəsdən pis bir iş görməyən adamı centlemen adlandırmaq olar.

Görünür, etiket normalarına əxlaq prinsiplərindən təcrid edilmiş şəkildə baxmaq düzgün deyildir. Ola bilər ki, davranış qaydalarının ən xırda göstərişlərinə əməl edəsən, məsələn, qadın olan liftdə papağını çıxararsan, xörək yeməyin üsullarını biləsən, amma tərbiyəli, mədəni adam olmayasan.

Xeyirxahlığı, ürək açıqlığını və nəzakəti yaltaqlığa, başqasına yarımağa, alçalmağa tay edənlər də böyük səhvə yol verirlər.

Yüksək əxlaq prinsipləri ilə bağlı olmayan etiket özünün əsas məqsədinə – adamlara nəzakətli münasibət bəsləmək məqsədinə çatmır. Buna görə də etiketin əsl tərəqqisi adamlar arasında düşmənçilik və bərabərsizlik münasibətlərini aradan qaldırmış cəmiyyətdə, eyni əxlaq yaranan cəmiyyətdə baş verir.

Bizdə davranış mədəniyyəti yüksək əxlaq təməlinə uyğun gəlməlidir. Biz insanda yoldaşlıq, təvazökarlıq, nəzakət hissi, ləyaqət, tərbiyə olunmasını dövlət siyasəti səviyyəsinə çatdırmışıq. Bu əxlaq normaları müasir etiketinin-demokratik cəmiyyətində insanın davranış qaydalarının əsasını təşkil edir.

«Vətəndaşın təşəkkülü» kitabında V.A.Suxomlinski yazırdı: «Siz insanlar arasında yaşayırsınız. Hər bir hərəkətiniz hər bir arzunuz insanlarda əks olunur. Bilin ki, ürəyinizdən keçənlərlə mümkün olanlar arasında hədd vardır. Öz hərəkətlərinizi ağınlıqla yoxlayın: hərəkətlərinizlə başqalarına pislik edib-etmədiyinizi, onların xətrinə dəyib-dəymədiyinizi öyrənin. Çalışın ki, ətrafınızdakı adamlara yaxşılıq edəsiniz».

Bu çünki, etiketi bütün dövrlərdə və bütün ölkələrdə yaşamış qabaqcıl şəxslərin ən yaxşı qədim ənənələrini əxz etmişdir. Bu ənənələrin bir çoxu dünya dövlətlərinin əksəriyyətində indiyədək qorunub saxlanılmışdır: ümumbəşəri ünsiyyət mədəniyyətini, bir növ beynəlxalq etiketi həmin ənənələr təşkil edir.

Biz kapitalist ölkələrindəki etiketin bir çox ənənələrini məsələn, yemək stolu arxasında öyrənərkən allaha dua etmək qaydasını edə bilərik.

Müxtəlif dövlətlərin siyasi baxışların, ənənələrin, mədəniyyətlərin nümayəndələri bir-biriləri ilə əlaqə saxlarkən görüşüb danışmalı olurlar. Bu zaman adamların əcnəbi dilləri və yerli adətləri bilmələri ilə yanaşı, özlərini təbii, eyni vaxtda çox sadə, insani mənada nəzakətli aparmaları tələb edilir. Belə bir bacarıq öz-özünə yaranmır. Onu öyrənmək gərəkdir.

Elə hallar olur ki, gənclər əcnəbi yaşlıları və dostları ilə ilk dəfə görüşərkən özlərini gərgin hiss edirlər, deyəcəkləri sözün düzgün başa düşülməyəcəyindən və ya təhqirsiz söz sayılacağından eləcə də ehtiyatsız hərəkət edərək gülünc görünəcəyindən qorxurlar.

Bəzən hətta mənzil qonşuları boş şeyin üstündə bir-birləri ilə savaşırlar. Çox vaxt ona görə yox ki, xasiyyətcə pis, yaxud deyingən adamlardır. Ona görə ki, hər birinin başqası tərəfindən qəbul edilə bilməyən öz davranış üslubu vardır. Müxtəlif ölkələrin adamları arasında inciklik və ya bir yerdə yaşamağın mümkün olmaması imkanları isə qat-qat çoxdur. Belə hallarda milli tarixin, psixologiyanın, insanın yaşadığı ölkənin siyasi quruluşunun, dini baxışların yaratdığı ənənə və qaydalar şəxsi davranış tərzini üstünə gəlir. Ümumbəşəri əxlaq prinsiplərinə əsaslanan, beynəlxalq ünsiyyətin bütün iştirakçılarının istifadə etmələri üçün yarayan etiket formaları az deyildir. Onların əksəriyyəti bizim ölkədə də davranış qaydalarına çevrilmişdir. Lakin bəzən elə olur ki, yaxşı tərbiyə almış şəxs də çətin vəziyyətə düşür. Bu çox vaxt beynəlxalq etiket qaydalarını bilməmək üzündən baş verir.

Sual 1. Əxlaq normaları, onun funksiya və formaları, ünsiyyət prosesində onun əhəmiyyəti

Əxlaq bugünkü vəziyyətinə birdən-birə, «hazır şəkildə» gəlib çıxmamışdır. Primitiv norma və təsəvvürlərdən yetişməyə başlayan əxlaq, bəşəriyyətin bütün tarixi boyu mövcud olmuş və olduqca mürəkkəb, uzun və həтта çətin bir yol keçmişdir. Tarixi inkişafın hər bir pilləsində maddi və mənəvi istehsal prosesi zamanı insanlar müəyyən davranış normaları, prinsipləri, qaydaları, adət və ənənələr, dəblər yaratmışlar.

Cəmiyyətin təşəkkül tapdığı ilk günlərdən insanlar bir-birilə münasibətlərini tənzim etmək üçün yaratdığı bu birgəyaşayış qaydalarına riayət edir, öz hərəkətlərində nəyin pis, nəyin yaxşı olduğunu, hansı hərəkətin bəyənilib-bəyənilmədiyini xeyir və şər kateqoriyaları vasitəsilə qiymətləndirmişlər.

İctimai şüurun qədim formalarından olan əxlaq insanlar arasındakı münasibətləri əks etdirir. Əxlaq insanların bir-birinə, dövlətə və cəmiyyətə olan münasibətlərini nizama salır, ictimai həyatın bütün sahələrində insanların hərəkətlərini tənzimləyir. Məsələn, əməkdə, məişətdə, siyasətdə, elmdə, ailədə, ictimai yerlərdə və s. Bunların hər birində o, müxtəlif rol oynayır. Bununla əlaqədar «peşə etikası», «ailə və nikah etikası» və s. terminlər yaranıb. Bütün bu sahələrdə əxlaqla yanaşı insanların hərəkətlərinin digər tənzimləyiciləri də var. Məsələn, dövlətin hüquq normaları və dekretləri, istehsalatdakı qanun-qaydalar, təşkilatın nizamnamələri və təlimatları, vəzifəli şəxslərin göstərişləri, dini-ritual xarakterli qaydalar, takt, etiket, ədəb, davranış qaydaları, idman və digər oyunların şərtləri, nəqliyyatın idarə olunma qaydaları, sanitariya-gigiyena normaları və s. Bütün bunlar bəzən əxlaq normalarının spesifikasiyasını aydınlaşdırmağa bir qədər mane olur. Əxlaqa «bu belədir» anlayışı ilə yanaşı, «belə olmalıdır» daha çox uyğun gəlir. Bəzi təsir formaları, məsələn, milli ənənələr, məişətdəki estetik normalar, əmək vərdişlərinin tərbiyə edilməsi və s. əxlaqla yanaşı digər sahələrə də aiddir. Ayrı-ayrı insanların tərbiyəsinə təsir

edən ictimai formalar - adət və ənənələr, ictimai rəy, tərbiyə və s. əxlaqla bağlı olsa da bütünlükdə ona məxsus ola bilməz. Hər bir dövrün və cəmiyyətin özünəməxsus əxlaq qaydaları, prinsip və normaları olduğu üçün hər bir insan da əsasən yaşadığı dövrün və cəmiyyətin əxlaq qaydalarına tabe olur. Tarixi hadisə olan əxlaq bəşəriyyətin ictimai tərəqqisi gedişində dəyişir və inkişaf edir.

Cəmiyyət siniflərə bölünən zaman əxlaq qaydaları da sinfi xarakter daşımağa başladı. Hər sinfin özünəməxsus əxlaq qaydaları yarandı. Müəyyən sinfə xidmət edən əxlaq sinfi xarakter daşıyaraq hakim sinfə xidmət edir. Tarixdə əxlaqın aşağıdakı əsas tipləri var ki, bunlara əxlaqın konkret-tarixi tipləri də deyilir: 1) ibtidai icma əxlaqı; 2) quldarlıq əxlaqı; 3) feodal əxlaqı; 4) burjua əxlaqı və s. Əxlaqın inkişafında bəşər mədəniyyətinin tarixi tərəqqisini əks etdirən varislik elementlərinə də rast gəlmək olar. Əxlaq bir formadan digərinə keçərkən insanlar arasındakı münasibətlərdə humanizm ünsürləri də artır. Artıq ibtidai icma dövründə qarşılıqlı yardımın sadə formaları yaranır. Adam əti yemək adəti yox olur. Tayfa ittifaqları və dövlətin yaranması ilə qan düşmənçiliyinə son qoyulur. Feodal əxlaqı təhkimli kəndlini öldürməyə yol vermir, halbuki quldarın öz qulunu öldürməsi onun şəxsi işi idi. Burjua əxlaqında şəxsiyyətə hörmət prinsipi təsdiqlənir. Zaman keçdikcə, cəmiyyət inkişaf etdikcə əxlaq qaydaları da dəyişir. Çox vaxt hətta zahirən əbədi görünən əxlaq qaydaları belə dəyişikliyə uğrayır, öz əvvəlki məzmununu itirir və ya onlara heç bir ehtiyac qalmır.

Əxlaq – gerçəkliyi dərk etmə vasitəsi olub, insanın praktik-mənəvi dünyagörüşüdür. Mürəkkəb və ictimai hadisə olan əxlaqın təbiətini öyrənmək üçün onun strukturunu aydınlaşdırmaq lazımdır. İctimai şüurun digər formaları kimi əxlaqın da strukturu ictimai münasibətlərlə müəyyənləşir. Əxlaqi münasibətlər ictimai münasibətlər sistemində mühüm yer tutur ki, bunlar da əxlaq haqqında elm olan **etika** tərəfindən öyrənilir. Əxlaq insanı birgəyaşayış şəraitində yaşamaq qabiliyyətləri baxımından xarakterizə edir. Əxlaqın məkanı – insanlar arasındakı münasibətlərdir. İnsanın güclü və ya ağıllı olmasını müəyyən etmək üçün onu digər insanlarla münasibətdə görmək və ya müqayisə etmək

vacib deyil, çünki bu, fərdin özünəxas xüsusiyyətləridir. Lakin insanın nə dərəcədə xeyirxah, əliaçıq, mehriban olmasını və bu kimi digər xüsusiyyətlərinin şahidi olmaq üçün onu məhz başqaları ilə ünsiyyət prosesində görmək zəruridir. Məsələn, Robinzon Kruzo nə qədər ki, adada tək idi, onun mənəvi keyfiyyətlərinin olub-olmamasının heç bir əhəmiyyəti yox idi. Məhz Pyatnitsa peyda olandan sonra bu xüsusiyyətlərin üzə çıxmasına imkan yarandı.

Əxlaq normaları hər yerdə, müxtəlif şəraitlərdə təzahür edərək universal, bəşəri xarakter daşıyır. Onlar həm cəmiyyətin, həm də ayrı-ayrı şəxslərin rəyinə əsaslanır. Əxlaq normaları kifayət qədərdir: ətrafdakılarla nəzakətli rəftar tələb edən sadə normalardan tutmuş, «öldürmə!», «oğurluq etmə!», «böyüklərə hörmət et!», «yalan danışma!» kimi mürəkkəb, insanın həyat prinsipinə çevrilmiş normalaradək. Lakin əxlaq normaları məcmusu kimi təsəvvür etmək o qədər də düz deyil. Çünki, əvvəla, bu normaların özləri əsaslandırılmalıdır, məsələn, «nəyə görə oğurluq etmək olmaz?», «öldürmək olmaz?»; ikincisi, konkret situasiyalarda bu normalar bir-birini inkar da edə bilər, məsələn, bir xuliqan qadının ardınca qaçır və yoldakılardan onun hansı tərəfə getdiyini soruşur, məgər bu zaman adamlar xuliqana sözün düzünü deməlidirlər? Və yaxud həkim öz xəstəsinə həmişəmi diaqnozu olduğu kimi deməlidir? Ümumiyyətlə, nəzərə almaq lazımdır ki, yaranmış situasiyalar elə rəngarəng ola bilər ki, onların hərəsi üçün ayrıca norma fikirləşmək heç mümkün də deyil. İnsan əxlaqi şüurla birgə doğulmur. O, əxlaq normalarını və davranış qaydalarını tədricən mənimsəyir. Bu normalar və qaydalar müəyyən vaxtdan sonra onun fərdi şüurunda özünə yer tapır ki, bu da «yaxşını pisdən», «əxlaqı əxlaqsızlıqdan» ayırmağa kömək edir. İnsan çox vaxt hətta öz istəyinin əksinə gedərək, ictimai rəyi nəzərə alıb, hamı tərəfindən qəbul edilmiş davranış qaydalarına və əxlaq normalarına uyğun hərəkət etməli olur. Çünki cəmiyyətdə yaşayan insan ondan təcrid oluna bilməz. O, bu və ya digər mənada cəmiyyət qaydalarına tabe olmaq məcburiyyətində qalır. Çox vaxt, əsasən, «öz ürəyinin hökmü ilə» hərəkət edən insan cəmiyyət və ya ayrı-ayrı şəxslər qarşısındakı borc və vicdan hisslərinin təhriki ilə hər hansı addımı atır və bu zaman özü də hiss

etmədən ictimai mənafe şəxsi mənafedən üstün tutulur. Belə olmasaydı nə maddi və mənəvi nemətlər istehsal oluna bilər, nə də insan cəmiyyəti mövcud ola bilərdi. Hər hansı addımın, hərəkətin hansı cəmiyyətdə baş verməsindən asılı olmayaraq, o həmişə «xeyir və şər», «ədalət və ədalətsizlik» mövqeyindən qiymətləndirilib. Əxlaqın mahiyyətini daha yaxşı başa düşmək üçün onun əsas **funksiyalarını** da nəzərdən keçirmək lazımdır. Əxlaqın formalaşması və mədəniyyətin müstəqil sahəsinə çevrilməsi prosesində müəyyən əxlaq funksiyaları yaranıb ki, onlar bu gün də aktualdır. Əxlaqın funksiyaları içərisində ən əsasları bunlardır: 1) qiymətləndirici; 2) idraki; 3) dünyagörüş; 4) tərbiyəvi; 5) tənzimləyici.

Qiymətləndirici funksiya əsas funksiya olub, yalnız əxlaqa deyil, digər ictimai şüur formalarına – incəsənətə, dinə, hüquqa, siyasətə və s. də aiddir. Bu funksiyanın xüsusiyyəti hər şeydən əvvəl ondan ibarətdir ki, burada qiymətləndirmə əxlaqi şüurun əsas anlayışları prizmasından – xeyir, şər, ədalət, vicdan, borc və s.-dən keçir. Əxlaqi qiymətləndirmə adətən universal xarakter daşıyaraq insanın bütün hərəkətlərinə aid olur. Hüquq sahəsində bu, başqa cürdür. Məsələn, hörmətsizliyə, kobudluğa, nəzakətsizliyə görə heç kəsi cinayətkar kimi mühakimə etmirlər. Siyasi qiymətləndirmə də bütün hərəkətlərə aid olmur. Burada da müəyyən məhdudiyyətlər, hərəkətlərin təzyiq, hədə-qorxu, hər hansı affektin (qorxu, qısqanclıq) təsiri altında baş verməsinin nəzərə alınması və s. səbəblər mövcuddur. Əxlaqi qiymətləndirmə həm də fərdin mənəvi əqidəsinə və ictimai rəyin nüfuzuna əsaslanır. İnsan şüurunda əxlaqi qiymətləndirmə adətən «xalis» olmayıb, estetik, siyasi və s. qiymətləndirmə ilə tamamlanır.

İdraki funksiya qiymətləndirici funksiya qədər intensiv və əhəmiyyətli olmasa da onunla geniş mənada uzlaşır. Adətən fərd başqalarının və ya özünün hərəkətlərini qiymətləndirdiyi zaman digər şəxslərin və ya özünün daxili aləmi haqqında natamam da olsa təsəvvür əldə edir. İdrakın bütün formalarının, o cümlədən elmi idrakın əsas şərti mənəvi keyfiyyətlərdir. Çünki obyektivlikdən uzaq olan alim qibtə və yalana əl ata bilər, öz xeyrini güdə bilər, əldə etdiyi

nəticələri təhrif edə bilər, şöhrətpərəstlikdən özünü və ya başqalarını aldada bilər. Əxlaqın idraki funksiyası elmin idraki funksiyasından onunla fərqlənir ki, əxlaq daha obrazlı olub, ön plana hissləri, inamı və intuisiyanı çəkir. Elmi idrakda isə ağıl, dərrakə bunları üstələyir. Beləliklə, əxlaqın da idraki funksiyası ictimai şüurun digər formalarında olduğu kimi sosial gerçəkliyi əks etdirir. Lakin əxlaqi şüur mövcud olan və ya formalaşan sosial varlığı, ictimai münasibətləri qanunlar şəklində deyil, cəmiyyətin tələbləri və şəxsiyyətin maraqlarını bildirən ideya, təsəvvür, ümid, arzu, əhvallar kimi müəyyən məqsədlər şəklində, yəni «bu belədir» əvəzinə «belə olmalıdır» kimi əks etdirir.

Dünyagörüş funksiyası müxtəlif sistemli əxlaq normalarının, prinsiplərinin, ideallarının cəmiyyət və şəxsiyyətin fəaliyyətinə yol göstərən dəyərlər məcmusundan ibarət olması ilə əlaqədardır. Fərd cəmiyyətin yaratdığı əxlaqi norma və prinsipləri mənimsəyərək öz şüurunda özünə gərək olacaq müəyyən baxış və məsləklər formalaşdırır. Əxlaq sadə normalardan ibarət ola bilməz. O, bu normaları əsaslandırılmalı, onlara haqq qazandırmalı, onların nəyə görə yerinə yetirilməli olduğunu göstərməlidir. Beləliklə, əxlaqi şüur həyat əhəmiyyətli suallarla, ali dəyərlərlə əlaqədar olur. Bunları həll etmək üçün insanın dünyadakı mövqeyini aydınlaşdırmaq tələb olunur. Bunun üçün isə dünya haqqında heç olmasa elementar da olsa təsəvvürə malik olmaq lazımdır. Dünya haqqında təsəvvür əldə etmək üçün yalnız elmi nəticələrə əsaslanmaq olmaz, indiki halda bu, natamam olar. Dünyanın elmi mənzərəsi və dünyagörüş eyniyyət təşkil etmir. Dünyagörüş yalnız biliklər əsasında formalaşmır, bura həmçinin insan hisslərinin rəngarəng qamması da aiddir. Əxlaqi şüurda dünyagörüş xüsusi anlayışlar prizmasında formalaşır: Dünya ya xeyirxah, ya qəddar, ya da neytral; qaydaya salınmaz və ya xaotik kimi nəzərdən keçirilir.

Tərbiyəvi funksiya – əxlaqın əsas funksiyalarındandır. Fasiləsiz, intensiv və məqsədyönlü tərbiyə prosesi olmadan nə cəmiyyət mövcud ola bilər, nə də ayrıca insan şəxsiyyət kimi formalaşa bilər. Tərbiyənin mərkəzində şəxsiyyətin mənəvi özəyini formalaşdıran əxlaq tərbiyəsi dayanır.

Tənzimləyici funksiya digər funksiyaların özünəməxsus sintezidir. Lakin əxlaq insanların hərəkətlərinin yeganə tənzimləyicisi deyil: din, incəsənət, hüquq, siyasət də bu qəbildəndir. Lakin məhz əxlaqi dəyərlər insanın mənəvi aləminin mərkəzində dayanaraq, onun həm siyasi mövqeyinə, həm mövcud hüquq qaydalarına (o cümlədən, insanın hüquqi şüuruna) münasibətinə, həm müxtəlif dini təlimlərə qiymət verməsinə, həm də incəsənət sahəsindəki biliklərinə (estetik zövqünə) təsir edir. Hüquq, siyasət və estetik şüurdan fərqli olaraq əxlaq, demək olar ki, insan həyatının bütün sahələrini tənzimləyir. Əxlaq insanlardan çox şey tələb edərək onları mənəvi ideala yaxınlaşdırır (bu, qeyri-mümkün olsa da). Nəhayət, bu funksiya da insanın əxlaqi əqidəsinə və ictimai rəyin nüfuzuna, ilk növbədə vicdana əsaslanır. Lakin bütün bunlarla yanaşı əxlaq kifayət qədər gücə malik deyil. Buna saysız-hesabsız cinayətlərin olması, gündəlik həyatdakı kobudluq, nəzakətsizlik və s. misaldır. Bunların da səbəbi az deyil: əvvəla, ayrı-ayrı fərdlərin əxlaqi şüuru çox vaxt lazımi səviyyədə olmur; ikincisi, ictimai rəy də səhv edə bilər. Bundan başqa, bəzən həyat şəraiti əxlaqi hissləri boğur. Məsələn, uşaqları acından ölən qadının cinayətə və ya oğurluğa əl atması və s.

ƏXLAQ VƏ İCTİMAİ ŞÜURUN DİGƏR FORMALARI

Əxlaq – ictimai şüurun qədim formalarından olub, insanlar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin xüsusiyyətlərini əks etdirir və tənzimləyir. Əxlaqi münasibətlərin rüşeymləri insan cəmiyyətinin formalaşmağa başladığı ilk çağlardan yaranıb. İbtidai dövrdə görülən bir çox işlər, məsələn, yem axtarma prosesi, bu zaman görüləcək işlərin planlaşdırılması və razılaşdırılması, əməyin bölünməsi, əmək alətlərinin hazırlanması təcrübəsinin yayılması zərurəti insanlar arasında olan qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsini tələb edirdi. Adətlər şəklində reallaşan bu cür tənzimlənmə ibtidai cəmiyyətin ilk əxlaq normalarına çevrilir. Adətlərin şüurlu surətdə nəsilədənəslə ötürülməsi və qorunması, mövcud quruluşa münasibətin formalaşması əxlaqın yaranmasına

səbəb olur, əxlaqi təcrübəni praktik cəhətdən ümumiləşdirir və hamı üçün vacib edir.

Əxlaq da ictimai şüurun digər qədim növü olan din kimi ictimai şüur formasına ibtidai dövrdə hələ çevrilə bilmir, çünki onun da rüşeymləri həmin dövrdə kifayət qədər inkişaf tapa bilməmişdi. Bu da ibtidai icma dövründə insanların bütün şüurlu fəaliyyətinin bilavasitə istehsal fəaliyyəti ilə bağlı olmasından irəli gəlirdi. Məhz ictimai əmək bölgüsü nəticəsində əməyin zehni və fiziki əməyə bölünməsi ictimai şüur formalarının inkişafı üçün şərait yaratdı ki, bu da quldarlıq dövrünə aiddir. Əxlaq yalnız sinifli cəmiyyətdə nisbi müstəqillik əldə edə bildi. Onun mahiyyəti son nəticədə cəmiyyətin iqtisadi quruluşu ilə müəyyənləşir. İctimai şüur forması kimi ibtidai dövrdə yaranan əxlaq da nəzəri cəhətdən yalnız sinifli cəmiyyətdə inkişaf tapır. Əxlaqın nəzəri cəhətdən dərk olunması və əsaslandırılması əxlaq haqqında elm olan etikanı yaratdı. Etika əxlaq normaları və prinsiplərinin dərk edilməsi, izahı və əsaslandırılması, yəni əxlaqın nəzəriyyəsidir.

Cəmiyyətin inkişafı əxlaqla bərabər mənəviyyətin digər sahələri, o cümlədən ictimai şüurun digər formaları üçün geniş imkanlar açdı. İctimai şüurun hər bir forması gerçəkliyi özünəməxsus şəkildə əks etdirərək digər ictimai şüur formaları ilə sıx əlaqədədir. İctimai şüurun 7 forması var: 1) siyasət, 2) hüquq, 3) elm, 4) fəlsəfə, 5) din, 6) incəsənət, 7) əxlaq. Elm, incəsənət və s. kimi obyekt–subyekt münasibətlərini əks etdirən ictimai şüur formalarından fərqli olaraq əxlaq da hüquq kimi subyekt- subyekt münasibətlərini əks etdirir. Əxlaqın digər ictimai şüur formaları ilə münasibətində müəyyən maraqlı cəhətləri nəzərdən keçirək.

Siyasət və əxlaq. Siyasət siniflər arasındakı münasibətləri, onların hakimiyyət uğrundakı mübarizəsini əks etdirərək, diqqət mərkəzinə siyasi məqsədəuyğunluğu, yəni sinfi maraqların daha səmərəli ifadəsini və təminatını qoyur. Əxlaq da sinfi maraqları əks etdirir və bunu özünəməxsus şəkildə, bütün insanlara aid olan, özündə ümumbəşəri element və aspektləri cəmləşdirən universal tələblər kimi ifadə edir. Siyasət sinfi mübarizə qanunlarına, strategiya

və taktikaya malikdir ki, bunlara əməl etməyənləri cəza gözləyir. Bununla yanaşı, öz strateji məqsədlərində o, mənəvi dəyərlərə, ideallara əsaslanır, öz taktikasında və mübarizə üsullarının seçilməsində ümumi rəyi, əxlaqi qiymətləndirməni, əxlaqi uyğunluğu nəzərə alır. Siyasət də, əxlaq da insanların davranışını tənzimləyir, hakim sinfə və partiyaya xidmət edir. Müəyyən siniflərin siyasəti əxlaqi hiss və baxışların məzmunu ilə əlaqədardır. Buna görə də hakim sinif özünün əxlaq normalarını və prinsiplərini hakim edə bilir. Çünki əxlaq normaları müəyyən sosial birləşmələrin – siniflərin, qrupların, millətlərin siyasi tələblərini əks etdirir.

Siyasi münasibətlər cəmiyyətin həyatının mənəvi tərəflərini özünəməxsus şəkildə tənzimləyir. Bütün siyasi addımlar insan əməllərinin nəticəsi olduğu üçün əxlaqi məzmun daşıyır. Əxlaq prinsipləri cəmiyyətdə insanların praktik fəaliyyəti vasitəsilə reallaşır. Belə praktik fəaliyyət siyasi xarakter daşıyır. Praktik fəaliyyət tələb edən digər sahə – iqtisadiyyat isə əxlaqi münasibətlərə öz siyasi təzahürləri – müəssisələr, nəzəriyyələr, praktik işlər vasitəsilə təsir edir. Bu baxımdan əxlaq cəmiyyətin siyasi maraqlarını daha düzgün əks etdirir.

Mütərəqqi əxlaqa zidd olan, hadisələrin gedişini ləngidən, xalqa bədbəxtlik gətirən siyasət əvvəl-axır məğlubiyyətə uğrayır. Tərəqqipərvər əxlaqa söykənən siyasət həmişə müvəffəqiyyət əldə edir. Ədalətli siyasət özü mürtəcə əxlaqın məhv edilməsinə və mütərəqqi əxlaqın yaranmasına kömək edir. Beləliklə, siyasət daim əxlaqi qiymətləndirməyə məruz qalır. Əxlaq isə bir tərəfdən, hakim sinfin siyasi ideallarından asılı olmaya bilmir, digər tərəfdən o, cəmiyyətin əsas qüvvələrinin mənəvi dəstəyinə ehtiyac duyan siyasətə güclü təsir göstərən amillərdən birinə çevrilir.

Məhz siyasi şüur dövlətin və digər siyasi institutların fəaliyyətini, həmçinin ayrı-ayrı sosial qrupların və bütünlükdə cəmiyyətin gündəlik, həyat əhəmiyyətli maraqlarını, özünəməxsus hiss və təsəvvürlər vasitəsilə ifadə edir və qoruyur. Bura mədəni, milli, iqtisadi və s. maraqlar aid edilir. Hər bir dövlətin bütün əhali üçün ümumi olan maraqları var: sərhədlərin qorunması, beynəlxalq

aləmdə müəyyən nəticələr əldə edilməsi, milli mədəniyyətin və ənənələrin qorunması və s.

Dövlətin ilk mövcud olduğu dövrlərdə – quldarlıq və feodalizm quruluşlarında hakim təbəqələrin siyasi şüuru aparıcı rol oynasa da, sonrakı dövrlərdə, xüsusən XX əsrdə siyasi şüur ümumbəşəri məzmunla daha çox zənginləşir. Siyasi və əxlaqi şüurun qarşılıqlı münasibətinin xarakteri də tarixən müəyyən dəyişikliyə məruz qalmışdır.

Siyasi şüuru adətən əxlaqi şüur istiqamətləndirir. Əxlaqi şüurun əsas anlayışları xeyir və şər olduğu halda, siyasi şüurun əsas anlayışı hakimiyyətdir. Sonuncuya güc tətbiq etmə, məcbur etmə, hədələmə, azadlıqdan məhrum etmə və s. aid olduğu halda, əxlaqi şüur zor işlətməyə nadir hallarda, şərin məhv edilməsinin başqa yolu olmadıqda müraciət edir. Hər hansı bir cəmiyyətdə əxlaqi şüurla siyasi şüurun qarşılıqlı münasibəti zəruridir. Onların hər ikisi insanların müxtəlif mənəvi tələbatlarına cavab verərək cəmiyyətin sabitliyini özünəməxsus şəkildə qoruyur.

Hüquq və əxlaq. Hüquq ictimai şüur formaları içərisində əxlaqla daha sıx bağlıdır. Çünki hər ikisi insanların cəmiyyətdə davranışını tənzimləyən müəyyən qaydalar və normalarla əlaqədardır. Hər ikisi tarixi xarakter daşıyır, hakim sinfə xidmət edir, həmin sinfə məxsus norma və qaydaları qoruyur. Hər iki halda bu normalar hər bir vətəndaşa aid olur. Hüquqa nisbətən əxlaqın tarixi daha qədimdir. Əgər əxlaq cəmiyyətin təşəkkül tapdığı ilk dövrlərdən yaranıbsa, bəşəriyyət mövcud olduqca yaşayacaqsa, hüququn xeyli sonra – siniflər meydana gəldikdə yaranması diqqəti cəlb edir. Hüququn yaranması dövlətin yaranması ilə əlaqədardır. Hüquq – dövlətin başlıca tərkib hissəsidir. Onun meydana gəlməsi şüurlu xarakter daşıyaraq dövlət tərəfindən əsaslandırılır. Məhz dövlətin yaranması ilə qan düşmənçiliyi, insanın qurban verilməsi kimi adətlərə son qoyuldu, müxtəlif cinslər arasındakı münasibətlər nizama salındı. Dövlət, həmçinin, şər qüvvələrin tərksilah edilməsi, vətəndaşların cinayətkarlardan qorunması, qarşıdurma, toqquşma və s. halların aradan qaldırılması, həmçinin mənəvi dəyərlərin həyata keçirilməsi işində də müstəsna

rol oynayır. Ayır-ayrı imkanlı şəxslər 10, 20, ən çox isə 100 adama yardım edə bildiyi halda, məhz dövlət milyonlarla imkansız və köməksizi öz qanadı altına almağa qadir olub, onların hüquq və azadlığını qorumaq iqtidarındadır.

Hər bir ictimai-iqtisadi formasiyanın özünəməxsus hüquq və əxlaq normaları olur. Hər bir cəmiyyət borc və vicdan, ədalət və ədalətsizlik haqqında ümumbəşəri təsəvvürlərə malikdir. Hüququn əsas kateqoriyaları ədalət, əxlaqı – xeyirdir. Ədalətə nisbətən xeyir kateqoriyasının əhatə dairəsi daha genişdir. Bəzi hüquq normalarının əxlaqla qətiyyən əlaqəsi olmur. Əxlaq normalarının da hamısı hüquq qaydalarında öz əksini tapmaya bilər. Hüquq qaydaları adətən ümumi olduğu halda, əxlaq qaydaları fərdi də ola bilər. Çünki heç bir hüquq məəcəlləsi insan hərəkətlərinin rəngarəngliyini əvvəlcədən nəzərə ala bilməz. Əxlaq normaları ayır-ayrı insanlar və ya kollektiv qarşısında qoyulan konkret tələblərdir ki, onların yerinə yetirilməsi hər bir kəsin vicdanından asılı olub, ictimai rəyə söykənir. Hüquq normaları isə dövlət orqanlarının nəzarəti altında olur və onların pozulması hüquq qaydaları ilə nəzərdə tutulmuş sanksiyalarla müəyyənləşir. Hüquq normaları adətən yazılı şəkildə mövcud olduğu halda, əxlaq normaları şifahi mövcud olub, xalqın şüurunda yaşayır və ictimai rəy tərəfindən tənzim edilərək könüllü xarakter daşıyır. Hüquq qaydalarına əməl edilməsi lazım gəldikdə xüsusi qanunçuluq aparatının köməyi ilə səlahiyyətli şəxslər tərəfindən həyata keçirilən güc vasitələri (inzibati, cinayət və iqtisadi sanksiyalarla) təmin edilir.

Hüquq və əxlaqın münasibəti keçmişdə və indi mövcud olan etik nəzəriyyələrin ayrılmaz hissəsi olaraq qalır. Sokrat, Platon, Aristotel hüququn ideologiyası barədə fikir söyləyərək etikanı qanunçuluqla bağlamağa çalışırdılar.

Elm və əxlaq. Elm və əxlaq ilk baxışdan ictimai şüurun müxtəlif formaları olsa da, onlar müəyyən mənada bir-birini tamamlayır. Elmin nəzəri təfəkkürə əsaslanmasını, əxlaqın isə gündəlik ailə-məişət problemləri ilə əlaqədar olmasına baxmayaraq, onlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədirlər. Alimin öz fəaliyyətində əxlaq prinsiplərini rəhbər tutması əxlaqın elmə, əxlaq prinsiplərinin elmi cəhətdən əsaslandırılması imkanı isə elmin əxlaqa göstərdiyi

müsbət təsirlə bağlıdır. Çünki bəzi elmi kəşflər bəşəriyyətin xeyrinə deyil, ziyanına xidmət edə bilər. Alim insanların sağlamlığına və psixikasına mənfi təsir edəcək və ya kütləvi işsizliyə səbəb olacaq vasitələrdən istifadə etməzdən əvvəl bəşəriyyət qarşısındakı vətəndaşlıq borcunu, əxlaqi cavabdehliyini unutmamalıdır.

İncəsənət və əxlaq. İncəsənət və əxlaq ictimai şüurun digər formalarına nisbətən bir-birinə daha yaxındır. Həm incəsənət, həm də əxlaqın əsasını etiklik və estetikliyin vəhdəti təşkil edir. Əxlaq və incəsənətin qarşılıqlı əlaqəsi gözəllik və xeyirxahlıq ideyalarının birliyi ilə də bağlıdır. Bu, həm əxlaq, həm də incəsənətdə müəyyən etik və estetik idealın formalaşmasına gətirib çıxarır. Hər iki ictimai şüur forması insanın mənəvi simasının formalaşmasına xidmət edir. İncəsənət həyatı hərtərəfli əks etdirə bildiyi halda, əxlaq onun yalnız bir tərəfini – mənəvi münasibətləri əks etdirir.

Əxlaqi problemlər incəsənətdə mühüm yer tutur. Buna görə də həyat hadisələrini incəsənət əxlaqa nisbətən daha geniş işıqlandıra bilər. Etikadakı xeyir və şər problemləri incəsənətdə bədii şəkildə həll edilərək gözəllik və eybəcərlik kimi qiymətləndirilir. Həyatdakı əxlaqi – etik problemlər, məsələn, xeyirlə şərin mübarizəsi, borc, xoşbəxtlik, məhəbbət və s. incəsənətdə bədii vasitələrlə, bədii formada, estetik cəhətdən həll edilir.

İncəsənət cəmiyyətin mənəvi idealının təbliğatçısına çevrilir. Əxlaqi normalar incəsənətə sadəcə olaraq köçürülmür, onlar əvvəlcə sənətkarın fikir süzgəcindən keçir. İncəsənət hər hansı bir hadisəyə həm əxlaqi (xeyir və ya şər), həm də estetik qiymət verərək (gözəllik, ülvilik, rəzillik) bunları birləşdirir. İncəsənətdə mənəvi gözəlliyin təsviri – bədii yaradıcılığın əsas vəzifəsidir. Xeyirxahlığa xidmət edən incəsənət eyni zamanda gözəldir. Bu, çox vaxt təkcə xeyirin təsdiqi kimi deyil, həm də şərin inkarı kimi verilir. Sənətkar eybəcərliyi və şəri fiziki cəhətdən məhv edə bilməsə də, onları mənən yox edir. İncəsənət şəri inkar etməklə insanda ona qarşı müəyyən estetik münasibət yaradır.

Həm əxlaqın, həm də incəsənətin ümumi funksiyası olan tərbiyəvi funksiya əxlaqda əsas, incəsənətdə köməkçidir. Əxlaq tərbiyəsində çox vaxt

incəsənət daha təsirli rol oynayır. Lakin incəsənətin tərbiyəvi funksiyaya malik olması onun əxlaqı əvəz edə bilməsi demək deyil. Bəzi sənət əsərləri əxlaqa hətta mənfi təsir də göstərə bilər.

İncəsənətin tərbiyəvi funksiyası yalnız əxlaq tərbiyəsindən ibarət deyil. Bura tərbiyənin digər növləri də aid ola bilər, məsələn, əmək tərbiyəsi, vətənpərvərlik tərbiyəsi, fiziki tərbiyə (xoreoqrafiya sənətində, rəqsdə və s.), estetik tərbiyə (peyzaj, natürmort və s. janrları vasitəsilə) və s.

Din və əxlaq. Din əxlaqdan sonra yaranan ictimai şüur formasıdır. Müxtəlif adət və ənənələr, əxlaq qaydaları (primitiv şəkildə də olsa) dindən xeyli əvvəl mövcud idi və insanlar buna riayət edirdi. Dünya dinlərindən hər biri öz inkişafında müəyyən iqtisadi, sosial amillərlə yanaşı əxlaqa da dəfələrlə müraciət ediblər. Bütün dini sistemlərdə əxlaq prinsipləri, norma və qaydaları haqqında kifayət qədər informasiya var. Din heç də yarandığı gündən cəmiyyətin əxlaqi funksiyalarının daşıyıcısı olmamışdır. Məsələn, qədim misirlilərin, babillərin və yunanların dini ilk vaxtlar əxlaq məsələləri ilə bağlı deyildi. Tədricən din, cəmiyyətin hakim əxlaq nəzəriyyələrinin daşıyıcısı olaraq ibtidai icma quruluşunun sonunda əxlaqın məzmununa qatılır və ona güclü təsir göstərməyə başlayır. Artıq əxlaq qaydaları insanların dini təsəvvürlərindən asılı olur ki, bu da kahinlər və rəhbərlərin şəxsi maraqlarına xidmət edir. Dinə yalnız inam sistemi kimi deyil, həmçinin mədəniyyət, dünyagörüş, əxlaq və hüquq kimi də yanaşmaq lazımdır. Bütün dini abidələr insanların həyatını, əxlaqını, məişətini, adət və ənənələrini əks etdirir. Belə dini kitablar tarix və mədəniyyət abidələridir. Ən möhtəşəm və son din olan İslam və onun müqəddəs kitabı «Qurani-Kərim» bütün bəşəriyyətə Allah tərəfindən göndərilən və vacib buyrulan əvəzedilməz nemətdir. «Qurani-Kərim» dini abidə olmaqla yanaşı, həm də insanların ictimai həyatının bütün sahələrini əhatə edərək istənilən məsələ və problemlərin həlli yollarını göstərir.

Burada müxtəlif elmi (elmin bütün sahələrinə – astronomiya, okeonologiya, embriologiya, coğrafiya, fizika, kimya, sosiologiya, etika, biologiya, hüquq, tarix və s. aid), tərbiyəvi və digər məsələlər işıqlandırılıb.

Bütün bunları ilk dəfədən anlamaq asan olmadığından İslam dini insanların ilk növbədə elmi olması zərurətini yaradır. «Qurani-Kərimdə» dini tərbiyə ilə yanaşı, insanların hüquq və əxlaq tərbiyəsi də ön plana çəkilərək, konkret vəziyyətlərdə necə hərəkət etməyin lazım olması məsləhət və ya zəruriyyət kimi göstərilir. Bu baxımdan «Quran» bütün dövrlər, bütün xalqlar və millətlər üçün dəyişilməz qalan əxlaq kodeksidir. Bu gün olduqca dəbdə olan gender probleminə, ümumiyyətlə qadının həm cəmiyyətdə, həm ailədə mövqeyinə hələ VII əsrdə «Quran»da münasibət bildirilmiş və bütün məsələlərdə qadının mənafeyi üstün tutulmuşdur. Vərəsəlik, övladgötürmə və s. kimi hüquqi problemlər, insanın həyat yoldaşına, valideynlərinə, övladlarına, qonaqlara, dövlət başçısına və digər insanlara olan münasibəti, hətta geyimi, yerləşməsi ilə əlaqədar bəzi əxlaqi problemlər islami dəyərlərin üstünlüklərini nümayiş etdirir.

ƏXLAQİ ŞÜÜR

Müasir tədqiqatçıların çoxu əxlaqda iki, nisbətən müstəqil sahə olduğunu söyləyir: 1) əxlaqi şüur və 2) əxlaqi fəaliyyət (praktika və ya təcrübə). Bəziləri əxlaqda 3-cü elementi də ayırır ki, bu da əxlaqi münasibətlərdir. Lakin əxlaqi münasibətlər əxlaqi fəaliyyətlə (praktika ilə) əlaqədar olduğu üçün əksər hallarda hər iki element vəhdətdə nəzərdən keçirilir.

Əxlaqi şüur ictimai şüurun spesifik forması olub, ictimai münasibətləri əks etdirən anlayış və təsəvvürlərin məcmusundan ibarətdir. Anlayışlar sistemi hər hansı bir təlimin – siyasi, dini, estetik və s. özünəməxsus «dilidir» və bunlarsız əsas ideyaları ifadə etmək mümkün deyil. Ən ümumi anlayışlar kateqoriyalar adlanır ki, bunlar vasitəsilə gerçəklik müxtəlif səviyyələrdə dərk edilir. Əxlaqi şüurun anlayışlarının spesifikliyi ondan ibarətdir ki, onlar cəmiyyətin və şəxsiyyətin mənəvi həyatını özünəməxsus şəkildə əks etdirir. Bu anlayışlardan hər hansı bir hərəkətin qiymətləndirilməsi zamanı da istifadə edilir. Əxlaqi şüurun əsas anlayışlarına xeyir və şər, borc və vicdan, şərəf və ləyaqət, əxlaqi hisslər, əxlaq normaları, əxlaqi prinsiplər, əxlaqi ideal, əxlaqi qiymətləndirmə və s. aiddir.

Əxlaqi şüur insan həyatının əhəmiyyətli tərəflərini – insanların bir-birinə, cəmiyyətə və bütün dünyaya münasibətlərini əks etdirən norma, adət, ənənə, dəb, baxış, ideya, emosiya, hiss və təsəvvürlərdən ibarətdir ki, bunlar da xeyir, şər, ədalət, vicdan, ləyaqət və s. anlayışlarla ifadə olunur. Əxlaqi şüur anlayışının təşəkkülü hələ qədim dövrlərdən başlayır. Etika ilə məşğul olan ilk filosoflar – Platon, Aristotel, Epikur və başqaları əxlaqın əsas anlayışlarının bir çoxunun, məsələn, ədalət, xoşbəxtlik, müxtəlif fəzilətlər və s.-ni dərin təhlil etmişlər. Hətta müxtəlif anlayışların təsnifatına, içərilərindən ən əsaslarının seçilməsinə də cəhd göstərmişlər. Əsas anlayışın müəyyən edilməsinə, digər anlayışların onun üzərində qurulmasına da təşəbbüs göstərilmişdir. Bu istiqamətdə hərə öz variantını qurmağa çalışsa da, antik etikanın əsas anlayışı xoşbəxtlik sayılırdı. Həzz (zövq almaq) də bu qəbildən idi. Epikur hesab edirdi ki, bütün fəzilətlər öz təbiətinə görə gözəl həyatla əlaqədardır, həzz isə həyatın bizə verdiyi ilk və fitri xoşbəxtlikdir. Sonralar İ.Kant əsas anlayış kimi borcu diqqət mərkəzinə qoyur və onun vasitəsilə digər anlayışları müəyyən etməyə çalışır. Antik etikanın diqqət mərkəzində, həmçinin, əxlaqi şüurun əsas anlayışlarından olan şəxsiyyətin mənəvi keyfiyyətləri dururdu ki, bunlar da «fəzilət» və «qəbahət» adlanır. «Fəzilət» dedikdə, müsbət əxlaqi keyfiyyətlər – əməksevərlik, təvazökarlıq, nəzakət, xeyirxahlıq, səmimilik, vicdan, düzlük, cəsarət, mərdlik, öz səhvini etiraf etmək, başqasının halına yanmaq və s., «qəbahət» dedikdə isə mənfi əxlaqi keyfiyyətlər – xainlik, yalançılıq, yaltaqlıq, namərdlik, paxıllıq, vəfasızlıq, kobudluq, qorxaqlıq, cəsarətsizlik, ikiüzlülük, riyakarlıq, şöhrətpərəstlik və s. nəzərdə tutulur. «Xalis» əxlaqi və ya qeyri-əxlaqi mənəvi keyfiyyətlər olmur. Yalnız ictimai qiymətləndirmə mənəvi keyfiyyətləri əxlaqi və ya qeyri-əxlaqi, «fəzilət» və ya «qəbahət» kimi müəyyən edə bilər. Əxlaqi şüur fərdi və ictimai olur.

Fərdi əxlaqi şüur insanın daxili aləmi ilə əlaqədardır. Hələ antik dövrdə insanın daxili aləmini 3 hissəyə bölürdülər: ağıllı, hissiyatlı, iradəli. Bununla əlaqədar, fərdi əxlaqi şüurun 3 komponenti var: 1) ağıl; 2) hisslər; 3) iradə.

Ağıl – fərdi əxlaqi şüurun rasionallıq tərəfi olub, xeyir, şər, borc, vicdan, ali sərvətlər haqqında təsəvvürlər, ideya və ya anlayışlardır. İnsanın mənəvi həyatında ağılin mühüm rol oynadığını hələ Sokrat və Platon da qeyd edirdilər.

Hisslər insanın həyatında mühüm rol oynayır. Psixologiya elmi bütün psixi hadisələri 3 qrupa bölür: 1) psixi proseslər (dar mənada, çünki bütün psixi hadisələr həmçinin prosesual xarakter daşdığı üçün həm də «proses» adlandırılı bilər ki, bu da geniş mənada başa düşülür); 2) psixi hallar; 3) psixi xassələr və ya keyfiyyətlər.

Psixi proseslər adlanan birinci qrupa iradi proseslər, emosional proseslər və idrak prosesləri aiddir. Bunlar digər psixi hadisələrdən fərqli olaraq, sırf prosesual xarakter daşdığı üçün bu qrup məhz belə də adlanır. O cümlədən idrak prosesləri də 2 yerə bölünür: hissi idrak və məntiqi idrak. Hissi idrak proseslərinə həm insanlara, həm də heyvanlara xas olan duyğular (görmə, eşitmə, dadbilmə, qoxubilmə, lamisə), qavrayış, diqqət, hafizə, təsəvvür; məntiqi idrak proseslərinə isə yalnız insana məxsus olan nitq, təfəkkür və təxəyyül prosesləri aiddir. Psixi hallar adlanan ikinci qrupa hisslər, emosiyalar, affektlər, stress, şok, depressiya və s. aiddir ki, bunlar birinci qrupdakı proseslərdən fərqli olaraq daha uzunmüddətli dir. Əgər birinci qrupdakı proseslər bir neçə an, saniyə, dəqiqə və ya saat davam edirsə, ikinci qrupdakı proseslər bir neçə gün, hətta bir neçə ay davam edə bilər. Psixi keyfiyyətlər adlanan üçüncü qrupa tələbatlar, maraqlar, xarakter, temperament, zövq, ideal, qabiliyyətlər, dünyagörüş və s. aiddir ki, bunlar həm də insanın fərdi psixoloji keyfiyyətləri adlanır və daha uzunmüddətli proseslər sayılır.

Göründüyü kimi, hiss və emosiyalar 2-ci qrupa daxildir. İnsan hissləri müxtəlifdir: aclıq, susuzluq, yuxusuzluq, sevinc, kədər, məhəbbət, nifrət, qısqanclıq, təəssüf, peşmançılıq, qəzəb, fərəh, utancaqlıq və s. Hisslərin bir qismi maddi tələbatla əlaqədar olub, heyvanlara da xasdır. Lakin maddi tələbatla bağlı olmayan hisslər də heyvanlara aid ola bilər. Məsələn, şadlıq, məhəbbət, qəzəb və s. Yalnız insanlara məxsus olan ali hisslər də mövcuddur ki, bunlara da zehni hisslər, estetik hisslər və əxlaqi hisslər aiddir.

Əxlaqi hisslər cəmiyyətdəki əxlaq normalarına bəslənən subyektiv münasibətdir. Əxlaqi hisslərin obyektivi adamlar, qruplar, münasibətlər, adamların hərəkət və rəftarı, ictimai həyatın qanunları və s.-dir. Bəzən həyatda vaxt və ya informasiya qıtlığı üzündən elə situasiyalar yaranır ki, tək ağıl kifayət etmir, çünki insan hadisələri ildırım sürətilə qiymətləndirməli olur. Bu zaman məhz əxlaqi hisslər ağılın köməyinə gəlir. Vicdan hissi, borc hissi, ədalət hissi və s. bu qəbildəndir. Onlar mənəvi təcrübəyə əsaslanaraq ağılın görə bilmədiyi hərəkətləri və situasiyaları «tuta bilir». İnsanın gündəlik rəftarında və şüurunda, eləcə də motivasiyasında müsbət (səmimilik, rəhmlilik, dərdə şərik olma, xeyirxahlıq, dostluq, rəğbət, yoldaşlıq, məsuliyyət və s.) və mənfi (fərdiyyətçilik, bədxahlıq, düşmənçilik, paxıllıq, ikiüzlülük, şöhrətpərəstlik, başqasının dərdinə sevinmək və s.) əxlaqi hisslər böyük rol oynayır. Müsbət əxlaqi hisslər mövcud cəmiyyətin birgəyaşayış qaydalarına uyğun, müəyyən davranış normalarına müvafiq hərəkət etməyə xidmət edir. İnsanda olan utancaqlıq, vicdan, məhəbbət və s. hisslər də xeyirxah əməllərin əsas törədicisidir. Mənfi əxlaqi hisslər insanı mövcud əxlaq normalarına uyğun hərəkət etməməyə, öz mənafeyini cəmiyyətin mənafeyindən üstün tutmağa vadar edir. Bəzən insan məhz nifrət, acıq, qibtə, qısqanclıq, özünəvurğunluq, şöhrətpərəstlik hissləri ucbatından zərərli hərəkətlər törədir. Öz hərəkətlərinin ictimai əxlaqa uyğun gəlmədiyini dərk edərək iztirab keçirən zaman insanda təəssüf, peşimançılıq, utancaqlıq, xəcalət və s. kimi əxlaqi hisslər yaranır. Deməli, əxlaqi hisslər mövcud cəmiyyətin rəftar və əxlaq normalarına insanın bəslədiyi mənfi və ya müsbət münasibətin əks etdirilməsidir. Müxtəlif həyat şəraitində yaşayan insanların əxlaqi hissləri də məzmun etibarilə bir-birindən fərqlənir. Buna görə də hər bir tarixi dövrdə insan hisslərinin tərbiyə edilməsinin məqsəd və istiqaməti dəyişir, yeni forma və məzmun kəsb edir. Ağıl və hisslərin harmoniyası daha effektiv olub, insanın məsləklərini təşkil edir. Bunlar isə heç də həmişə reallaşmır.

İradə – əxlaqi şüurun üçüncü elementi və ya komponenti olub, qətiyyət, dözümlülük, mərdlik, müstəqillik, təkidlilik, konkret işlərə hazır olma, özünüidarəetmə ilə üzə çıxır. İradə insan fəallığının xüsusi forması olub,

mürəkkəb psixi prosesdir. Onun 2 əsas funksiyası var: 1) təhrik etmə və 2) ləngitmə. Birincidə insan öz arzu və tələbatlarından imtina edərək, daha vacib olanı seçir (məsələn, özü istirahət etmək əvəzinə xəstəyə baş çəkməyə gedir). İkincidə insan öz dünyagörüşünə, əqidə və ideallarına uyğun gəlməyən işləri görməkdən şüurlu surətdə imtina edir. Məhz bu xüsusiyyətlər iradəni motivdən fərqləndirir.

İctimai əxlaqi şüur fərdi əxlaqi şüurla qarşılıqlı əlaqədə formalaşır ki, bunun da daşıyıcısı bütün cəmiyyətdir. İctimai əxlaqi şüurun strukturuna gündəlik əxlaqi şüur və nəzəri əxlaqi şüur aiddir.

Gündəlik əxlaqi şüur hələ ibtidai icma dövründə kortəbii şəkildə yaranaraq müxtəlif əxlaq problemləri, onların qiymətləndirilməsi, əxlaqi hisslərlə əlaqədar gündəlik mülahizələri ifadə edir. Bu anlayışlar adətən ziddiyyətli və anlaşılmaz olur. Gündəlik əxlaqi şüur nəzəri əxlaqi şüurla sıx əlaqədədir. Onların arasında «Çin səddi» çəkmək düzgün deyil.

Nəzəri əxlaqi şüur əqli əməyin fiziki əməkdən ayrılması, peşələrin yaranması və bu peşə sahiblərinin – filosofların, müəllimlərin, din xadimlərinin, dramaturqların və başqalarının gənclərin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olması, mənəvi həyatın müxtəlif problemlərini nəzərdən keçirməsi ilə əlaqədardır ki, burada da əsas rolu əxlaq fəlsəfəsi olan etika oynayır. O, daha məqsədyönlü şəkildə formalaşır və əsasən insan varlığının mərkəzinə, həyat əhəmiyyətli məsələlərə doğru tuşlanaraq ardıcılığı, rasionallığı, sistemliliyi, aydınlığı ilə xarakterizə edilir. İnsanın mənəvi həyatında inam və hisslər daha çox iştirak etdiyindən məhz onlar əxlaqi şüurun bütün səviyyələrinə nüfuz edir. Bəzi müəlliflər əxlaqi şüurun 2 səviyyəsini ön plana çəkir: 1) hissi-emosional və 2) rasionel.

Əxlaqi şüurun hissi-emosional səviyyəsi əxlaqi hiss və həyəcanların məcmusundan ibarətdir. Hisslərin ümumpsixoloji təsnifatına görə zehni və estetik hisslər kimi ali hisslərə aid olan əxlaqi hisslər şəxsiyyətin mənəvi tələbatları və maraqları ilə bağlıdır. Əxlaqi hisslər insanların düzgün addım atmasına və düzgün hərəkət etməsinə

kömək edir. Bu hisslər hərəkətin motivi olduğu üçün əxlaqi əhəmiyyətə malik olur. Onlar adətən müxtəlif emosional vəziyyətlərdə yarana bilən birc və vicdan hisslərindən ibarətdir. Belə vəziyyətlər utancaqlıq, peşimançılıq, vicdan əzabı və s. ilə əlaqədardır. Şəxsi ləyaqət və şərəf hissi də bu qəbildəndir. Lakin əxlaqi hisslər bununla bitmir. İnsanın hər hansı bir hissi əxlaqi əhəmiyyətə malik ola bilər, belə ki, o, əməl xarakteri daşıyan hərəkətdən törəyir. Məsələn, hər bir insana xas olan qorxu hissi təbii hiss olub, əsasən özünümüdafiə instinkti ilə bağlı olduğu üçün heç bir əxlaqi əhəmiyyətə malik deyil. Lakin müxtəlif situasiyalarda o, həm qorxaqlıq kimi, həm də qorxunu dəf etməyə yönəlmiş cəsarət, igidlik, şücaət və s. kimi üzə çıxır. Bunu digər hisslərə də aid etmək olar: məhəbbət, nifrət, sevinc, heyfşilənmək, məğrurluq və s. Bu əxlaqi hisslər şəxsiyyətin, kollektivin, qrupun spesifik reaksiyasıdır ki, bunlar da insan-insan və ya insanla cəmiyyət arasında baş verir.

Şüur, əxlaqi hisslər və emosiyalar gerçəkliyi əks etdirmənin və hərəkətin motivinin ayrı-ayrı tərəfləri olsa da, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədirlər. Əxlaqi şüuru yalnız qaydalardan ibarət olan insan, real həyatla, insanın hiss və iztirabları ilə qarşılaşdıqda ətrafdakılar üçün, adətən, quru, aciz, sxematik təsir bağışlayır. O, insanlara qarşı laqeyddir, sevməyə və nifrət etməyə layiq deyil, onun «normaları» insan qəlbinin dərin qatlarına nüfuz edə bilmir.

Emosiya və hisslər insanın mənəvi həyatını daha dolğun edir, əxlaqi şüura sabitlik və aydınlıq gətirir, hərəkətin qəbul edilib–edilmədiyini, qənaətbəxş olub-olmadığını, alqışa və ya məzəmmətə səbəb olduğunu düzgün müəyyən etməklə əlaqədar əxlaqi şüurun qiymətləndirmə bacarığını gücləndirir, hadisələrə olan reaksiyasını tamamlayır.

Əxlaqi şüurun rasiyal səviyyəsi normativ-dəyər məzmunlu xüsusi tip anlayışlardan ibarətdir ki, bunlara əxlaq normaları, mənəvi prinsip və ideallar, düzgün olan və olmayanlar haqqında ideyalar, əxlaqi qiymətləndirmə aiddir. Şüurun digər formalarında olduğu kimi, əxlaqi şüurda da emosional tərəflə rasiyal tərəf bir-biri ilə qovuşur, hissi təcrübə ilə idrak (ağıl) birləşir. İ.Kant yazırdı ki, ağıl hissi təcrübəsiz boşdur, hissi təcrübə isə ağılsız kordur. Ağıl

hisslərə müəyyən ictimai istiqamət verir, şüur isə emosional hissələrin intellektual əsası kimi çıxış edir.

Əxlaq normaları insanların hərəkətlərini müəyyənləşdirir, istiqamətləndirir, nəyi etmək olar, nəyi yox, hansı şəraitdə nə cür hərəkət etmək lazımdır və s. kimi suallarda onlara yardımçı olur, davranış qaydalarının çərçivəsini, standartlarını bildirir. Əxlaq normaları mənəvi və praktik tərəflərin vəhdətindən ibarətdir. Onlar əxlaqi şüurun özəyidir. Əxlaq normaları yalnız davranış qaydaları qarşısında tələblər qoymur, həm də cəmiyyətin buna münasibətini ifadə edir, onları qiymətləndirir. Əxlaq normaları eyni zamanda həm tələb, həm də qiymətləndirmədir. Bunlara norma-tələblər, norma-qiymətləndirmə deyilir. Bundan başqa, hər hansı davranış xəttini müəyyən edən norma-məqsədlər və hərəkəti məhdudlaşdıran və ya qadağan edən norma-çərçivələr də mövcuddur. Bunlar vasitəsilə cəmiyyət şəxslərinin əməlləri mühakimə edir, xeyir əməllərə bəraət qazandırır. Beləliklə, əxlaq normaları sonuncuların (xeyirin) katalizatoru kimi çıxış edir.

Əxlaqi şüurun tərkib hissəsi olan adət və ənənələr insanların məişətinə möhkəm daxil olaraq davranış qaydalarının sabit tərəfi kimi çıxış edir. Onların formalaşması böyük insan birliklərinin iştirakı ilə illərlə, hətta onillərlə davam edir. Bu zaman insanların tələbatı və ictimai rəy nəzərə alınır. «Ənənə» anlayışı «adət» anlayışından daha genişdir. Ənənəyə bir neçə adət daxil ola bilər, məsələn, qonaqpərvərlik, toy adətləri və s. Hərbi, vətənpərvərlik, inqilabi, mədəni, məişət, milli, beynəlmiləl və s. ənənələr də mövcuddur. Bir çox ənənələr minilliklərin sınağından keçib. Öz dövrünü yaşamış, mürtəce xarakter almış adət-ənənələrlə cəmiyyət heylsilənmədən vidalaşır, insanların xeyrinə olan adətlərin isə qoruyucusuna çevrilir.

Əxlaq prinsipləri əxlaqi şüurun daha mürəkkəb forması olub, ayrıca əxlaq normalarında konkretləşir. Əxlaqi norma və prinsiplərin məcmusu əxlaq kodeksini yaradır. Bütün dini kitablar (əlbəttə, orijinal variantları), ən başlıcası isə Quran özünəməxsus əxlaq kodeksidir. Əxlaq prinsipləri əxlaqi tələblərin ümumiləşmiş ifadəsidir.

Mənəvi ideal əxlaqi şüurun daha geniş, ümumiləşmiş formasıdır. O, bəşər tarixinin nisbətən sonrakı pillələrində yaranıb. İbtidai və quldarlıq cəmiyyətlərində o hələ inkişaf etməmişdi. Əgər əxlaq normaları bugünkü davranış qaydalarını tələbata uyğun ifadə edirsə, mənəvi ideal əxlaqi tələbləri mümkün qədər mütləqləşdirərək gələcəyə tuşlanır. Mənəvi ideal – əxlaqi qiymətləndirmə, prinsip və normaların sintezidir.

Əxlaqi qiymətləndirmə – əxlaqi şüurun mühüm elementi olub, insanların hadisələr, şəxsiyyətlər, adətlər, davranış qaydalarının mənəvi dəyəri haqqındakı təsəvvürləridir. Burada subyektin qiymətləndirilən obyektə rəğbəti və ya tənqidi ifadə olunur. Subyekt – ayrıca insan, insan birliyi, yəni kollektiv, sinif, cəmiyyət; obyekt isə fərdin əməllərindən tutmuş, qlobal ictimai-siyasi hadisələrə və ya tarixi dövrlərədək olan daha geniş anlayışdır. Qiymətləndirməyə aid olan mühakimələrə «bu yaxşı işdir», «bu ədalətli deyil», «layiqli hərəkətdir», «ləyaqətli insandır» və s. daxildir.

Beləliklə, əxlaqi şüurun çoxşaxəli olduğunun şahidi olduq. Əxlaqi şüur, onun düzgün formalaşdırılması, qavranılması və inkişafı cəmiyyətdə müxtəlif sosial qruplar arasında münasibətlərin düzgün tənzimlənməsində mühüm rol oynayır və bu baxımdan müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Sual 2. Polis əməkdaşlarının ünsiyyət mədəniyyətinin əsas anlayışları

İnsanların ünsiyyət mədəniyyəti bəşəriyyətin min illər boyu yaratdığı müəyyən qaydalara əməl edilməsilə əsaslanır. Orta əsrlərin axırlarından etibarən bu qaydalar etiket adlanır.

Etiket ünsiyyətin yalnız formalarını, texniki cəhətlərini müsahibin hisslərinə toxunmadan necə mübahisə etməyi, stol arxasında necə davranmağı, hədiyyəni necə təqdim etməyi və s. məsələləri müəyyənləşdirir. Buna görə də

mədəni, tərbiyəli adam sayılmaq üçün etiket qaydalarını sadəcə bilmək heç də kifayət deyildir.

«Gəncliyin pak güzgüsü, yaxud həyatda davranışa dair göstərişlər» kitabında yazdığı müqəddimədə Birinci Pyotr belə hesab edirdi ki, tərbiyəli adamı üç məziyyət zینətləndirir: «xeyirxahlıq, təvazökarlıq, nəzakət».

Uzun dövr ərzində etiket normalalarının qanunvericiləri sayılan ingilislər bu suala daha fəal şəkildə cavab axtarmışlar XVIII əsr ingilis yazıçısı Oliver Holismit «Dünyanın vətəndaşı və ya Çin filosofunun məktubları» kitabında nələri əsl nəzakət saymağın mümkün olması barədə götür-qoy edərək yazırdı ki, hər ölkənin öz mərasimləri mövcud olsa da əsl nəzakət hər yerdə eynidir və sağlam düşüncədən, xeyirxahlıqdan doğur. Müəllif yazırdı: «Bu keyfiyyətlərə malik olan adam həmişə xoş təsir bağışlayır».

Bəzən cavab zarafat formasında verilmişdir. Məsələn, yenə də Britaniya adalarının sakinləri belə hesab etmişlər ki, heç vaxt qəsdən pis bir iş görməyən adamı centlemen adlandırmaq olar.

Görünür, etiket normalalarına əxlaq prinsiplərindən təcrid edilmiş şəkildə baxmaq düzgün deyildir. Ola bilər ki, davranış qaydalarının ən xırda göstərişlərinə əməl edəsən, məsələn, qadın olan liftdə papağını çıxararsan, xörək yeməyin üsullarını biləsən, amma tərbiyəli, mədəni adam olmayasan.

Xeyirxahlığı, ürək açıqlığını və nəzakəti yaltaqlığa, başqasına yarınmağa, alçalmağa tay edənlər də böyük səhvə yol verirlər.

Yüksək əxlaq prinsipləri ilə bağlı olmayan etiket özünün əsas məqsədinə – adamlara nəzakətli münasibət bəsləmək məqsədinə çatmır. Buna görə də etiketin əsl tərəqqisi adamlar arasında düşmənçilik və bərabərsizlik münasibətlərini aradan qaldırmış cəmiyyətdə, eyni əxlaq yaranan cəmiyyətdə baş verir.

Bizdə davranış mədəniyyəti yüksək əxlaq təməlinə uyğun gəlməlidir. Biz insanda yoldaşlıq, təvazökarlıq, nəzakət hissi, ləyaqət, tərbiyə olunmasını dövlət siyasəti səviyyəsinə çatdırmışıq. Bu əxlaq normaları müasir etiketin-demokratik cəmiyyətində insanın davranış qaydalarının əsasını təşkil edir.

«Vətəndaşın təşəkkülü» kitabında V.A.Suxomlinski yazırdı: «Siz insanlar arasında yaşayırsınız. Hər bir hərəkətiniz hər bir arzunuz insanlarda əks olunur. Bilin ki, ürəyinizdən keçənlərlə mümkün olanlar arasında hədd vardır. Öz hərəkətlərinizi ağınlıqla yoxlayın: hərəkətlərinizlə başqalarına pislik edib-etmədiyinizi, onların xətrinə dəyib-dəymədiyinizi öyrənin. Çalışın ki, ətrafınızdakı adamlara yaxşılıq edəsiniz».

Bu çünki, etiketi bütün dövrlərdə və bütün ölkələrdə yaşamış qabaqcıl şəxslərin ən yaxşı qədim ənənələrini əxz etmişdir. Bu ənənələrin bir çoxu dünya dövlətlərinin əksəriyyətində indiyədək qorunub saxlanılmışdır: ümumbəşəri ünsiyyət mədəniyyətini, bir növ beynəlxalq etiketi həmin ənənələr təşkil edir.

Biz kapitalist ölkələrindəki etiketin bir çox ənənələrini məsələn, yemək stolu arxasında öyrənərkən allaha dua etmək qaydasını edə bilərik.

Müxtəlif dövlətlərin siyasi baxışların, ənənələrin, mədəniyyətlərin nümayəndələri bir-biriləri ilə əlaqə saxlarkən görüşüb danışmalı olurlar. Bu zaman adamların əcnəbi dilləri və yerli adətləri bilmələri ilə yanaşı, özlərini təbii, eyni vaxtda çox sadə, insani mənada nəzakətli aparmaları tələb edilir. Belə bir bacarıq öz-özünə yaranmır. Onu öyrənmək gərəkdir.

Elə hallar olur ki, gənclər əcnəbi yaşıdları və dostları ilə ilk dəfə görüşərkən özlərini gərgin hiss edirlər, deyəcəkləri sözün düzgün başa düşülməyəcəyindən və ya təhqirsiz söz sayılacağından eləcə də ehtiyatsız hərəkət edərək gülünc görünəcəyindən qorxurlar.

Bəzən hətta mənzil qonşuları boş şeyin üstündə bir-birləri ilə savaşırlar. Çox vaxt ona görə yox ki, xasiyyətə pis, yaxud deyingən adamlardır. Ona görə ki, hər birinin başqası tərəfindən qəbul edilə bilməyən öz davranış üslubu vardır. Müxtəlif ölkələrin adamları arasında inciklik və ya bir yerdə yaşamağın mümkün olmaması imkanları isə qat-qat çoxdur. Belə hallarda milli tarixin, psixologiyanın, insanın yaşadığı ölkənin siyasi quruluşunun, dini baxışların yaratdığı ənənə və qaydalar şəxsi davranış tərzini üstünə gəlir. Ümumbəşəri əxlaq prinsiplərinə əsaslanan, beynəlxalq ünsiyyətin bütün iştirakçılarının istifadə etmələri üçün yarayan etiket formaları az deyildir. Onların əksəriyyəti

bizim ölkədə də davranış qaydalarına çevrilmişdir. Lakin bəzən elə olur ki, yaxşı tərbiyə almış şəxsdə çətin vəziyyətə düşür. Bu çox vaxt beynəlxalq etiket qaydalarını bilməmək üzündən baş verir.

İctimai sistemin dəyişdiyi bir şəraitdə polis əməkdaşlarının mədəniyyəti barədə sualın qoyulmasının aktuallığı demokratiyanın inkişafı ilə şərtləndirilir.

Polis əməkdaşının fəaliyyəti hətta özünün peşə çərçivəsində belə çoxcəhətli quruluşa malikdir. Polis əməkdaşı daima özündə rəhbər, tərbiyəçi və icraçı keyfiyyətlərini birləşdirir. Bundan əlavə cəmiyyətin fəaliyyət sistemində polis əməkdaşının spesifik rolu bilavasitə öz işində onun qarşısına bir çox vəzifələr qoyur. Buna görə də öz vəzifəsini lazımınca yerinə yetirmək üçün polis əməkdaşı bir çox şəxsi keyfiyyətlərə malik olmalıdır, yəni müvafiq psixofizika və mənəvi-iradəvi keyfiyyətdən, alicənablıq, insanlara hörmətlə yanaşmaq, xeyirxahlıq qədər.

Bu sualın müzakirəsinə polis əməkdaşının ünsiyyət mədəniyyəti kimi vacib bir sahədən başlayaq.

Polis əməkdaşının ünsiyyət mədəniyyəti nədir?

Ünsiyyət mədəniyyəti anlayışı – olduqca həcmli anlayışdır. Bu gün o yaradıcılıq fəaliyyətində daxil olmaqla ictimai-tarixi praktika prosesində yaradılmış və yaradılan maddi və mənəvi dəyərləri özündə birləşdirir.

Mədəni insan – hər şeydən əvvəl öz daxilində müasir ünsiyyət metodlarına malik olan həmçinin müxtəlif şəraitlərdə ünsiyyətin bir sıra qarışıq formaları haqqında təsəvvürə malik olan öz cəmiyyətinin layiqli vətəndaşdır. Müasir mədəni insan qabaqcıl dünyagörüşünə, etikaya arxalanır; o ünsiyyət mədəniyyətinin norma və prinsiplərin kifayət qədər bilir və özünün gündəlik ünsiyyət praktikasında elmin, incəsənətin, peşəkar ustalığın yeni nailiyyətlərindən istifadə edir. İndi cəmiyyətin yeniləşməsi probleminin həll olunduğu demokratiyanın geniş inkişaf etdiyi insan hüquqlarına riayət olunduğu bir vaxtda ünsiyyət mədəniyyəti problemi qarşımızda daha da məsuliyyətli şəkildə durur. İnsan onu əhatə edənlər tərəfindən ilk növbədə zahiri təsəvvürünə görə dərk edilir, yəni, onun fiziki siması, geyimi, hərəkət və danışmaq sifəti və s.

Fiziki sima istisna olmaqla insanın digər zahiri təzahür elementləri sözsüz ki, onun mədəniyyətindən asılıdır.

Bu aspektdə polis əməkdaşının fəaliyyətinə nəzər salaq.

İnsanların çox hüququn incəliklərini bilirlər, on görə də hüquqşünasların peşəkar fəaliyyətlərindən baş çıxarmırlar. Məhz bununla əlaqədar olaraq polis işçisinin işinin qiymətləndirilməsində bir çox insanlar ümumi mədəniyyət qaydalarını rəhbər tuturlar ki, bunların da arasında ünsiyyət mədəniyyəti qabaqcıl yer tutur. Təbii ki, şəxsin ümummədəni, xüsusi ilə də estetik qaydaları onun haqqında təəssürat yaradır və əgər hüquq-mühafizə orqanı əməkdaşının zahiri mədəni əlamətləri onun xeyrinə olması, inamla demək olar ki, peşəkarlıq baxımından da ona qarşı etinadsızlıq yaradır. Maraqlısı odur ki, ümumi mədəni kriteriyalardan irəli gələrək mütəxəssisin peşəkar ləyaqətinə şübhə ilə yanaşan insanlar çox vaxt haqlı olurlar. Mədəni səviyyəsi aşağı olan insan bir qayda olaraq aşağı səviyyəli mütəxəssis olur. DİO-nun əməkdaşının ünsiyyət mədəniyyətinə müxtəlif tərəflərdən baxanda buna bir daha əmin olacağıq.

DİO-nun müxtəlif kollektivlərinin işinin səmərəliliyini şərtləndirən vacib komponentlərdən biri də həmin kollektivin mənəvi-psixoloji ab-havasıdır. Bu ab-hava ümumi məqsədə nail olmaq üçün çalışan müəyyən qrup insanların birgə fəaliyyəti prosesində əmələ gəlir. Beləliklə, mənəvi-psixoloji ab-hava elə bir sabit «atmosfer» elə bir spesifik sosial-psixoloji xarakterli fon hesab olunur ki, hansı ki, son nəticədə kollektiv üzvlərinin münasibət xarakterini, tərzini müəyyən edir. Buna görə də həmin kollektivdə hökmran olan münasibətlər və birgə fəaliyyətin real nəticələri bir-biri ilə bağlıdırlar.

Ünsiyyətin özü və buna ehtiyac birgə həyat prosesində fərdlərin bir-biri üçün şəxsən zəruriliyini ifadə edir. Ünsiyyətdə fərd nəinki səmərəli informasiya alır, təfəkkür fəaliyyətinin tərzini formalaşdırır. Həm də götürmə və təqdim etmə vasitəsi ilə insanın emosiyalarını, hisslərini, davranış formalarını mənimsəyir, özü haqqında rəy və təəssürat yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ünsiyyət prosesində lazımi təşkilatçılığa və fərdlərin hərəkət birliyinə nail olunur, hisslərin, fikirlərin, əhval-ruhiyyənin birliyi formalaşır, həmrəyliyə və hərəkətlər razılığı əldə olunur.

Ünsiyyətdə birbaşa və yanaşı olur, birbaşa ünsiyyətdə bilavasitə əlaqə yaranır, yanında isə tərəflər arasında müəyyən vaxt və fəza mövcuddur.

Ünsiyyət mədəniyyətindən daşınırkən qeyd etmək lazımdır ki, o subyektin daxili mədəniyyətinin tərkibi hissəsi hesab olunur. Ona görə də DİO əməkdaşlarının ünsiyyət mədəniyyəti onların mənəvi-estetik təcrübəsi ilə sıx bağlıdır, özü də mənəviyyət ünsiyyətin dəyərlərinin tənzimləyicisi funksiyasını yerinə yetirir, fərdin cəmiyyətdəki əhvalını müəyyən edir. Mənəviyyət, əxlaq insan ünsiyyətinin bütün sahələrinə nüfuz edir, fədin gündəlik həyatını cəmiyyətdə qəbul edilmiş normalarla bağlayır, kollektivin möhkəmliyinə, insanların birliyinə və qarşılıqlı anlaşılmasına təsir edir.

Yuxarıda biz artıq mənəviyyətin ünsiyyət prosesində yerini və mahiyyətini müəyyən etdik. İndi isə fərdin bu və ya digər peşə qrupuna məxsus olmasından asılı olaraq əxlaqın (mənəviyyətin) necə müəyyən edilməsinə cəhd göstərək.

Peşə mənəviyyətinin yaranması ünsiyyət prosesinə mütləq təsir göstərir. Bununla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, bir çox peşələr üçün əməyin predmeti-təbiətin qismi sayılır. Bir sıra peşələr üçün isə bu predmet insan ləyaqəti hesab olunur. DİO əməkdaşlarının fəaliyyətində elə bununla bağlıdır ki, buradan da ünsiyyət prosesinin məntiqi spesifikasiyası irəli gəlir.

Polis əməkdaşları kollektivi – ona xas olan bütün ümumi xassələrə malik bir kollektiv növüdür, amma onun öz xüsusiyyətləri də vardır. Bu xüsusiyyətlər DİO əməkdaşlarının qarşısında qoyulan məsələlərdən irəli gəlir. Bunlar ictimai asayişin qorunması, cinayət və digər hüquq pozuntularının xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması, vətəndaşların, idarə və təşkilatların hüquqlarını və qanuni maraqlarını cinayət qəsdlərindən qorumaq, həmçinin cinayətlərin tam və vaxtında açılması imkanlarıdır.

Bu məsələlərin həlli DİO əməkdaşlarının hərəkətlərinə, ünsiyyət xarakterinə bütünlükdə təsir edir. DİO əməkdaşı vaxtının çox hissəsini xidmətdə, yəni insanlar arasında keçirir. Buna görə də əməkdaşın davranışı onun işinin keyfiyyətinə və effektivliyinə mütləq təsir göstərir.

Birgə fəaliyyətdə, ünsiyyətdə insanın kollektivçilik keyfiyyətləri üzə çıxır. Yoldaşlıq, nəzakət, diqqət hissləri kollektivçiliyi parlaq nümunələridir. Əsil kollektiv üzvü üçün ümumi maraqlar şəxsi maraqlara həmahəng (harmonik) surətdə uyğunlaşmalıdır. O, ümumi maraqlardan özünün şəxsi məqsədi üçün istifadə etməməlidir, əksini egoizmə qarşı prinsipial mövqe tutmalıdır.

Kollektiv üzvləri arasında etinasızlıq varsa burada heç vaxt işgüzar, mənalı ünsiyyət ola bilməz. Əməkdaşların ünsiyyəti qarşılıqlı nəzakət əsasında olmalıdır, bu da öz növbəsində digər keyfiyyətlərin, insanpərvərlik, sadəlik, təmkinlik və s. üzə çıxmasına kömək edir. Ünsiyyət prosesində şəxsi işlərə həddən artıq maraq göstərmək olmaz. Əməkdaşların hərəkətlərini onların arxasınca müzakirə etmək lazım deyil. Belə hallar müxtəlif şayiələrin yayılmasına səbəb olur və kollektivin mənəvi-psixoloji ab-havasını korlayır. Əgər əməkdaşın işində hansısa səhvlər və ya çatışmamazlıqlar varsa, bunu ədəblə, yoldaşcasına ona göstərmək lazımdır. Əgər ona kömək lazımdırsa, bunu vaxtında göstərmək gərəkdir, gözləmək lazım deyil ki, səndən bunu xahiş etsinlər.

Ancaq dostluq münasibətləri xidmətə mənfəət təsir göstərməməlidir. Xidmətdə qarşılıqlı münasibətlər xidməti vəzifə ilə müəyyən edilir və Nizamnamə, Təlimatlarla tənzimlənir.

Polis əməkdaşının xidməti fəaliyyətinin bir sıra etik normaları var ki, onlar bütünlükdə Nizamnamə və Təlimatlarda öz əksini tapmışdır. Bu etik normalar – ünsiyyət mədəniyyəti adlanır. Onlar öz formasına görə müxtəlif və mürəkkəbdir. Polis üçün isə bunlardan ən əsası-əməkdaşın xidmətdə, polis kollektivində davranış tərzini, vətəndaşlarla, hüquqpozanlarla və hətta ailədə özünü necə aparmasıdır.

Əvvəlcə polisin öz kollektivində, xidmətdəki davranışına nəzər salmaq.

Gündəlik ümumi məsələlərin vaxtında və layiqincə yerinə yetirilməsində müəyyən rolu olan hər bir əməkdaşın psixoloji vəziyyəti kollektiv arasında olan düzgün münasibətdən çox asılıdır. Rəisin bilavasitə göstərişi olmadan bu və ya digər əməkdaşın hansı işlə məşğul olduğu barədə maraqlanmaq düzgün deyil eyni zamanda özünün xidməti fəaliyyətinə başqalarının dəbsiz, yersiz müdaxilə etməsinə yol vermək lazım deyil. Unutmaq olmaz ki, boşboğazlıq, çərənçilik polis peşəsi üçün yaddır. Əgər hər hansı bir cinayətin açılmasında özünü iştirak etmirsənsə bu barədə digər yoldaşı sorğu-suala tutmaq mərifətsizlikdir. Hər bir əməkdaş belə suallara cavab verməyə bilər, amma bunu həm söhbətin xətrinə dəymədən etmək lazımdır.

İşdə təmkinli olmaq lazımdır, digər yoldaşlara mane ola bilən hər bir şeydən çəkinmək lazımdır. Möhkəm danışmaq, qapını çırpmaq olmaz, sakit söhbət tonu seçmək daha yaxşı olar. Telefonla qısa danışmaq lazımdır, ad, familya, rəqəmlər aydın tələffüz edilməlidir. Cavab verməzdən əvvəl həmsöhbətə qulaq asmaq lazımdır. Əgər başqasını telefona çağırırlarsa, ona bildirmək, o yoxdursa onu əvəz edən şəxsi çağırmaq gərəkdir. Hər hansı bir xahiş barəsində qeyd aparıb onu ünvanlanmış yoldaşın stolunun üzərinə qoymaq lazımdır.

DİO-nun əməkdaşının xidməti fəaliyyətinin spesifikasiyası (xüsusiyyəti) danışqda yığcamlılıq və səlistlik, ehtiyatlılıq, xidməti sirri qorumaq bacarığı, söhbət əsasında alınmış məlumatları qısa və aydın yazmaq bacarığı tələb edir. Belə bir yazılmamış qayda var ki, söhbətin çox çəkməsini zəng etmiş şəxs və ya böyük olan müəyyən edir.

Mübahisə zamanı xüsusi ilə dözümlü və təmkinli olmaq lazımdır. Axı mübahisə dava deyil, fikir müdaləsidir. Buna görə də həmsöhbətə öz fikrini bildirmək üçün imkan vermək, onun arqumentlərini başa düşmək lazımdır. Sübutları irəli sürərkən sakit, emosiyasız olmalı, uduzduqda isə bunu etiraf etmək lazımdır.

Həm özünün, həm də başqasının vaxtını qiymətləndirmək, verilmiş vədi yerinə yetirmək lazımdır. Əgər işgüzar görüşə gecikmək onlara qarşı hörmətsizlikdir.

Dəqiqlik və səliqəsizlik nəinki işi asanlaşdırır, vaxta qənaət edir, həm də ətrafdakılara müsbət təsir edir, onları da belə olmağa sövq edir.

Kollektivin həyatında aktiv iştirak etmək hər bir əməkdaşın mənəvi borcudur. Hər bir ümumi işdə yaxından iştirak etmək lazımdır. Həmişə kollektivin sevinci, kədəri, uğuru və uğursuzluğu ilə bölüşmək lazımdır.

Xəstələnmiş iş yoldaşına göstərilən qayğı kollektivdə yoldaşlıq atmosferasını möhkəmlədir. İş yoldaşları həmişə çətin vaxtlarda, şad günlərdə də bir yerdə olmalıdırlar. Bunun üçün heç xüsusi dəvət gözləməkdə lazım deyil, sadəcə olaraq bir yoldaşlıq borcu kimi qəbul etmək lazımdır.

Sual 3. Polisin fəaliyyətində subordinasıya münasibətlərinin gözlənməsi

DİO əməkdaşları tutduqları vəzifədən və xüsusi rütbələrindən asılı olaraq müxtəlif kateqoriyalara aiddirlər və ayrı-ayrı mövqelərdə dururlar. Bu inzibati-hüquqi münasibətin mənəvi əsası vardır və özündə rəislə tabelikdə olan arasında müəyyən etik münasibətlər yaradır.

Onların arasında qarşılıqlı münasibət hüququn, mənəviyyatın ümumi prinsipləri və nizamnamənin tələbləri əsasında qurulur. Bu prinsiplərdə insanın şəxsiyyətinə bəslənən hörmət onun vəzifəsinə və rütbəsinə olan hörmətlə sanki birləşir. Vəzifəyə təyin olunarkən vəzifəni təhvil verərkən, növbəti xüsusi rütbə ilə təltif olunarkən dövlət mükafatına (orden, medal) təltif olunarkən, ezamiyyətə və ya məzuniyyətə gedərkən oradan qayıtdıqda bilavasitə rəisə təqdim olunmaq lazımdır. Belə halda əməkdaş öz tutduğu vəzifəsini, rütbəsini,

familiyasını və təqdim olunmasının səbəbini bildirir. Yeni gəlmiş əməkdaşı kollektivə təqdim etmək lazımdır. Bunu rəis və ya onun müavini xidməti müşavirədə yaxud şəxsi heyətin ümumi iclasında edir.

Həmişə və hər yerdə yaşda, rütbədə böyük olana hörmətlə yanaşmaq lazımdır. Əgər xidməti otağa rütbədə və ya vəzifədə böyük şəxs gəlsə ayağa qalxıb nizamnaməyə əsasən onu salamlamaq lazımdır. Yalnız böyük icazə verdikdən sonra oturmaq olar.

Rəisin kabinetinə daxil olarkən o sizi tanımırsa təqdim olunan, dəvət almamış oturmayın, aldıqda isə imtina etməyin. Söhbətdə təşəbbüsü öz üzərinizə götürməyin, əvvəlcə rəis başlamalıdır. Söhbət vaxtı çalışın müxtəsər (qısa) olasınız, sakit və işgüzar olun, diqqətinizi yayındırmayın, söhbətin başqa səmtə yönəlməyin, danışığınızda zarafata, hay-küyə, suallara yer verməyin, etibarlılıq tonuna keçməkdə məsləhət deyil. Ancaq öz fikrinizi bildirməkdən də çəkinməyin, yadda saxlayın ki, müzakirə olunan məsələ barəsində siz daha məlumatlı ola bilərsiniz və sizin fikriniz və təklifləriniz əhəmiyyətli ola bilər.

Söhbət vaxtı düz oturun, rəisin stoluna dirsəklənməyin, əgər rəis özü təklif etmirsə, siqaret çəkməyin, yaxud bunun üçün icazə almayın. Əgər böyük ayağa qalxarsa, həmsöhbət də qaxmalıdır. Əgər tabelikdə olan rəisin kabinetinə gələrkən oturmaq deyilsə, rəis onu ayaq üstə qarşılayır və söhbət gedir. Lazım olduqda əlverişli məqam seçib böyükdən icazə alıb getmək olar.

Bir qayda olaraq kiçik böyüyü, kişi qadını salamlamalıdır. Rəisə öz hörmətinizi bildirərkən layiqli durmaq lazımdır. Yaltaqlıq nəinki pis təəssürat yaradır, həmçinin işgüzar söhbətin xarakterini poza bilər. Şəxs ləyaqətlə dayanırsa, insanları özünə qarşı hörmətlə yanaşmağa, diqqətli olmağa məcbur edir.

Etiket qaydalarına əsasən rəisə və ya rütbədə böyük olan şəxsə hörmət əlaməti olaraq küçədə yaxud dəhlizdə rastlaşarkən yol vermək lazımdır, rəisin yanından keçərkən imza almaq lazımdır, rəislə birgə bir otağa girəndə qapını açıb onu irəliyə buraxmaq lazımdır.

Rəisin öz tabeliyində olanlar üçün erkən olmasının vacibliyi hamıya məlumdur. Əgər rəisin hörməti və nüfuzu varsa, əməkdaşlar ona oxşamağa çalışırlar, onun iş metodunu, davranış tərzini, danışiq mənimsəməyə çalışırlar. Hər bir rəis bunu yadda saxlamalıdır, özünə fikir verməli, hərəkətlərini tənzimləməlidir. Vəzifə rəisə hüquqlar, səlahiyyət verir, mənəvi hüququ isə o öz işi, əməli ilə qazanmalıdır. O tabeliyində olanlar qarşısında və eyni zamanda onlara görə məsuliyyət daşıyır. Hörmət və ehtiram zorla əldə edilmir, vəzifəyə olan hörmət, insana olan hörmətlə eyni deyil.

Rəisin səliqəsizliyi, həddən artıq dəb-dəbəli geyinməsi, zarafat etməsi və ya kobudluğu, çox danışan, gülməli olması, danışığında çox mərhəmətli, lazımsız rəsmiyyəti və ya tabeliyindəkilərlə çox açıq münasibət saxlaması, kollektivdə arzu edilməz münasibətlər yaradır.

Əməkdaşlar arasında xeyirxah münasibətlər olmalıdır. Bunsuz müntəzəm və uğurlu fəaliyyət göstərən kollektivi təsəvvür etmək çətindir. Belə atmosferi yaratmaq rəisin qabaqcıl vəzifəsidir. Rəis öz tabeliyində olanla söhbət zamanı düzgün ton seçməlidir ki, onun ləyaqətini alçaltmasın, ona hörmət və diqqətlə yanaşmalıdır. Əgər rəis tabeliyində olanın fikrini səhv və ya birtərəfli hesab edirsə, bunu əsaslandırılmış şəkildə ona göstərmək lazımdır.

Tabelikdə olanlara qarşı tələbkarlığı onlara olan həssas münasibətlə uyğunlaşdırmaq lazımdır. Hətta ən ciddi söhbət danlamaq tərzində olmamalıdır. Ciddiliyi və tələbkarlığı, sərtlikdən və yersiz irad tutmadan fərqləndirmək lazımdır. Tabelikdə olan cəzalandırılarkən cəzanın ciddiliyi onun təqsirinin dərəcəsinə uyğun olmalıdır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, təklidə edilən məzəmmətlə digər əməkdaşların yanında edilən məzəmmət eyni deyil. Sonuncu daha, amma həmişə istənilən nəticəni vermir.

Tabelikdə olanın yanında əsəbilik göstərmək, düşünülməmiş söz danışmaq lazım deyil, sakit, təmkinli olmalı, qarşılıqlı etik münasibətlərə riayət etmək lazımdır.

Rəhbər həmişə düzgün xidmət edənlə qulluq göstərəni seçməlidir. Rəisin yaxşı xüsusiyyətlərindən biri də tənqiddən düzgün nəticə çıxarmaq, tənqidin

inkişafına kömək etməkdir. Tənqidin boğulması rəhbərlikdə sonralar baş verən böyük qüsurların mənbəyidir.

Tabelikdə olanlar kobud, özündən razı, iradəsiz rəhbərləri sevmirlər.

Rəhbər – təşkilatçı və tərbiyəçidir. Onun vəzifəsi – özünün verdiyi göstərişlərin könüllü yerinə yetirilməsini təmin etməkdir. Rəis həmişə tabeliyində olanlardan ümumi işin yaxşılaşdırılmasına dair təkliflər gözləməli, təşəbbüsün inkişafına hərtərəfli kömək etməlidir. Özbaşınalıq və zorakılıq hər cür pisliyin, yaltaqlığın, qorxaqlığın, söz-söhbətin və s. mənbəyidir.

Kollektivdə ayrışma salmaq rəisə yaraşmayan haldır. Heç bir rəisin ixtiyarı yoxdur ki, öz xidməti üstünlüyünü xidmətdən kənar vaxtı istifadə etsin. Səlahiyyətlik və tabeçilik qanunla və xidmət vaxtı ilə məhdudlaşdırılır.

Məişətdə rəhbər imtiyazlara malik deyil, məişətdə imtiyazlara yaşda böyük və fiziki cəhətdən zəif olan insanlar malikdirlər.

Rəis hər bir halda tabeliyində olanın salamına cavab verməlidir.

Rəsmi yazışmada və xidməti söhbətdə münasibətlərin forması.

Xidməti vəzifəsinə görə böyüklərin kiçiklərlə: öz aralarında bərabər olanların və kiçiklərin böyüklərlə rəsmi yazışmaları və xidməti söhbətlərində məsləhət görülən ifadə formaları.

böyük kiçiyə münasibətdə	bərabər olanlar	kiçik böyüyə münasibətdə
əmr edir, təyin edir; tələb edir, təklif edir, çağırır, icazə verir, təsdiq edir (sənədi və ya təklifi) göndərir (sənədləri, materialları)	xəbər verir, bildirir, sərəncam verməyi, kömək etməyi, xahiş edir, dəvət edir, göndərir	məruzə edir, vəsatət qaldırmaq, icazə vermək barəsində xahiş edir. Baxış üçün gəlməyi xahiş edir, məruzə etməklə yerinə yetirir, təqdim edir (sənədləri,

	(sənədləri, materialları)	materialları)
--	------------------------------	---------------

Polis əməkdaşı öz xidməti vəzifəsini yerinə yetirərkən, harada olmasına baxmayaraq diqqət mərkəzində olur. Onun davranışına əsasən bütövlükdə polis haqqında, ictimai asayişin haqqında insanlarda fikir oyanır. Polis əməkdaşının hər bir hərəkəti, onun danışıqı, xarici görünüşü ətrafdakıların nəzərini cəlb edir. Polis əməkdaşı küçədə, ictimai yerlərdə vəzifəsini yerinə yetirərkən vətəndaşların tələbi ilə özünü təqdim etməli, xidməti vəsiqəsini göstərməli və iş yerini bildirməlidir.

Vətəndaşlarla ünsiyyətdə yolverilməzdir:

- yüksək ton, kobudluq, lovğalıq;
- nəzakətsizcəsinə irad tutma;
- insan ləyaqətini təhqir edən replikalar atmaq;
- hədə-qorxu gəlmə, ədalətsiz irad;
- əsassız günahlandırma;
- qorxutmaq məqsədi ilə işarə vermə (əl-qolla);
- vətəndaşların şərəf və ləyaqətini alçaldan digər hərəkətlər.

Əgər hüquq pozmuş şəxs ona tutulan iradlara əsəbi yanaşırsa, ona sakitləşmək üçün vaxt vermək lazımdır. Şəxsə onun hərəkətlərinin ədalətsiz olduğunu izah edərkən müvafiq qanunlara və normativ-hüquq aktlarına istinad etmək lazımdır.

Polis əməkdaşı vətəndaşla mübahisəyə girməməlidir, soyuqqanlı olmalı, kobduluğa kobudluqla cavab verməlidir. Hüquq pozmuş şəxsə gəldikdə isə ona imkan vermək lazımdır ki, özünün səhv hərəkətlərinin səbəbini izah etsin.

Yalnız bundan sonra qanunla müəyyən edilmiş məcburetmə tədbirlərinin tətbiqi və ya irad tutmaqla kifayətlənmək barəsində qərar qəbul etmək olar. Bunu konkret şərait nəzərə alınmaqla etmək lazımdır.

Polis əməkdaşı hər hansı bir hüquqpozucu hərəkətin bilməyərəkdən edildiyini və ya buna qəsdən yol verildiyini seçə bilməlidir, bunları bir-birindən ayırmağı bacarmalıdır. Birinci halda hüquq pozmuş şəxsə təmkinlə yanaşaraq hüquqpozmanın qarşısı qəti şəkildə alınmalıdır.

Vətəndaşın sənədlərini yoxlamağa ehtiyac varsa, ona nəzakətlə yaxınlaşaraq salam vermək, vaxtının alındığı üçün üzr istədikdən sonra öz xahişin izah etmək lazımdır. Bir qayda olaraq insanlar danışıqsız sənədlərini təqdim edirlər. Bu halda əsəblik göstərənlərə xüsusilə diqqətli olmaq lazımdır. Hərçənd ki, həssas adamlarda belə hal bilavasitə yoxlama faktının özü ilə bağlıdır. Belə olduqda onları sakitləşdirmək lazımdır.

Əgər sənədlər qaydasında deyilsə, yaxud şübhə oyadırsa və onların daha dəqiq yoxlanması gərəkdirsə, vətəndaşa sizinlə birlikdə ən yaxın polis bölməsinə getməyi sakit və qəti şəkildə təklif etmək lazımdır.

Sənədləri yoxlayarkən şəxsin həmin yerdə və ya həmin vaxt orada olması şübhə doğurursa, polis əməkdaşını görərkən şəxs daxilən gərginlik keçirirsə, sayıqlığı daha da artırmaq lazımdır. Ancaq bu halda da polis nəfərinin danışığı sakit və amiranə şəkildə olmalıdır.

Ciddi hüquqpozmaların qarşısını alarkən qətiyyətli olmaq lazımdır. Polis əməkdaşının davranışından ətrafdakıların ona olan münasibəti çox asılıdır. Polis işçisi şəxsi xarakterli dava-dalaşa qarışmamalıdır. Yalnız o halda qarışa bilər ki, vətəndaşların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə olsun, hüquq qaydasının pozulmasına yol verilsin, yaxud kiminsə köməyə ehtiyacı olsun.

Yeniyetmələrlə xüsusilə mülayim rəftar etmək lazımdır.

Onlara yol göstərərkən, öyüd-nəsihət verərkən ya da irad tutarkən onların psixologiyasını və inkişaf səviyyəsini nəzərə almaq lazımdır.

Polis əməkdaşının etik fəaliyyətində onun ailədə və məişətdəki davranışı mühüm yer tutur. Əgər əməkdaş ikili həyat tərzi apararsa, yəni xidmətdə bir

ailədə isə digər belə əməkdaşdan şübhələnmək üçün həmişə əsas yaranır. Ona görə də hər bir əməkdaş öz ailəsi qarşısında cavabdeh olmalı və öz borcunu həmişə yerinə yetirməlidir.

Polis əməkdaşı ailə məsələlərində nümunə olmalıdır. Onun ailəsində elə şərait olmalıdır ki, əməkdaş həmişə arxayın xidmətə yollansın və inamla geri qayıtsın.

Ailə üzvləri ilə DİO barədə söhbətlər də təmkinli olmaq lazımdır. Mənzildə səliqə və rahatlıq yaratmaq lazımdır.

Ailə büdcəsinin hesablanması və bölünməsi ilə bağlı konfliktlərin qarşısını almaq lazımdır.

Hər bir ailənin öz çətinlikləri var və vacib deyil ki, bunlar yemək yeyilən vaxt müzakirə olunsun. Hər bir ailə qonaq gedir, eləcə də qonaq qəbul edir. Qonaqları birinci evin sahibi həyat yoldaşı ilə birlikdə qəbul edir, ev sahibi (kişi) qonaqlarla ailə üzvlərini tanış edir, əvvəl olaraq kişini qadına, kiçiyi böyüyə təqdim edir. Hamı yerləşənədək ev sahibi ayaq üstə durur. Sağollaşarkən ev sahibi qonaqlara təşəkkür edir və qapıyadək onları ötürür.

Evdə və qonaqlıqda polis əməkdaşı mülki geyimdə olmalıdır. Qonaq ev sahibəsinə bir buket gül bağışlaya bilər. Xüsusilə təntənəli halda gülləri əvvəlcədən (müştəri məktubu ilə) göndərmək daha yaxşı olar.

Sual 4. Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının xidməti etiket və nəzakət qaydaları.

Etiket anlayışı cəmiyyətin bütün tarixi ərzində uzun müddət sarayı (sarayını) mərasim kimi, elitaların öz müstəsnaqlarını nəzərə çarpdırmaq vasitəsi kimi tətbiq edilirdi.

Tarixin müəyyən bir dövr tələb olunurdu ki, mədəniyyətin çiçəklənməsi əsasında əhalinin bütün təbəqələri arasında tətbiq edilmək üçün mənəvi davranış qaydaları bərpa olunsun və inkişaf etsin.

Etiketnin norma və elementləri ayrı-ayrı xalqlarda müxtəlif cür yaranırdı. Etiket həmişə tarixi və sosial şərtləndirilmiş hal olaraq qalır, özündə əxlaq şüurunun ümumbəşəri və peşəkar məzmununu təcəssüm etdirir, insanın daxili və zahiri mədəniyyətini ifadə edir. Etiket sosial mühitdə qəbul edilmiş davranış və ünsiyyət qaydalarından yaranır. Etiket normaları müəyyən dərəcədə razılaşdırıcı xarakter daşıyır.

Etiketnin elementləri çox vaxt ənənəyə çevrilir, milli adət xarakteri alır. Bu da müəyyən qaydalara uyğun həyata keçirilən mürəkkəb mərasimlərdir (məsələn: bağlama, toy, dəfn etmə).

Deməli, etiket yalnız sadə ünsiyyət normaları deyil, o həm də insanların müvəqqəti münasibət və davranışlarına, mədəniyyətlərinə daxil olan müəyyən adət-ənənə sistemidir.

DİO-da xidmət etiket əməkdaşların bir-birləri ilə və vətəndaşlarla ünsiyyətini, davranışını reqlamentləşdirən qaydalar birliyidir.

DİO əməkdaşının xidməti etiketi, birincisi, vətəndaşlarla müqayisədə öz məzmununun xüsusiyyəti ilə seçilir, ikincisi, hərbi intizama, hərbi həyat tərzinə uyğun olması ilə fərqlənir.

Mülki etikətdə yaranmış davranış normaları hərdən mürəkkəb mərasim üsulunda özünü biruzə verir, ümumi etika qanunlarına əsasən riayət olunur və onlara riayət olunmasının keşiyində ənənənin, ictimai rəyin qüvvəsi durur.

Hərbi etikətdə isə xidməti ayin, təntənəli mərasimlər nizamnamələrin, xidmət haqqında əsasnamələrin müəyyən bəndlərində göstərilib və onlara əməl olunması intizam qaydasında sanksiyalaşdırılır. Bu qaydaya uyğun olaraq əməkdaşların qarşılıqlı münasibətləri və davranış qaydaları müəyyənləşdirilir.

Bunlardan bəziləri:

a) etiket tarixən sabitləşmiş, tam müəyyən olunmuş xidmətin xarakterinin özü ilə diktə olunan mərasim tələbləri, qaydalarıdır;

b) öz təbiətinə görə mənəvi olan bu tələblər estetik formada ifadə olunur və bununla yanaşı xidmət mədəniyyətinin elementi hesab olunur, forma və məzmununu birləşdirərək xidməti müşayət edir;

c) mərasimin bütün qaydaları müəyyən mənəvi dəyərlərdən ibarət olmaqla rəmzi xarakter daşıyır.

DİO əməkdaşının ümumi və xidməti etiketinin birliyini onların ümumi əsasları – mənəviyyat, davranış mədəniyyəti təşkil edir.

Etiket əzbərlənmiş hərəkətlər, fəndlər birliyi yox, mədəniyyətin tərkibi hissəsi, şəxsiyyətin mənəvi gözəlliyinin ifadəsidir. Polis əməkdaşının etiketi, onun əxlaqının göstəricisi, ümumi mədəniyyətinin sübutudur.

Dövlət polis əməkdaşına ictimai təhlükəsizliyin mühafizəsini, xüsusi və ictimai mülkiyyətin qorunmasını etibar edir, ona silah verir, qanun nəzarətçisi hüquqları ilə təmin edir.

DİO əməkdaşının xidməti etiketi bir-biri ilə bağlı mərasim və ənənə qaydalarından ibarətdir. Bu hər şeydən əvvəl duruş, qamət, düzgün geyilmiş hərbi geyim, subordinasiya qaydalarına riayət olunma, dövlət təltifatlarının, (orden, medal) düzgün gəzdirilməsi, hərbi salam vermə və s-dir.

Nəzərdən keçirilən tələblərin xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən onlar xidməti etiketin ayrılmaz elementləri sayılır, digər tərəfdən isə həmin münasibətlərin etik məqamları, xüsusi rütbə daşıyan insanların etik və estetik mədəniyyətinin bir hissəsi hesab olunur.

Polis geyimini necə daşımaq lazımdır? Bu suala cavab verməzdən əvvəl ümumiyyətlə polisin geyimi və onun mənası barədə bir neçə söz demək yerinə düşər. Axı insanın xarici görünüşünə görə onun mədəniyyəti, səliqəsi, estetik zövqü barəsində müəyyən fikir söyləmək mümkündür. Təmizkar olmaq ətrafdakılara hörmət etmək deməkdir.

Polis işçisi həmişə göz qarşısındadır və öncə nəzəri cəlb edən onun xarici görünüşüdür.

Öz peşəsinə hörmət əlaməti kimi polis əməkdaşı geyim formasına qayğı ilə yanaşmalı, onu ləyaqətlə daşmalıdır. Əməkdaşın gözəl xarici görkəmi

vətəndaşlara tərbiyəvi təsir göstərir, polisın nüfuzunu yüksəldir. Polis geymində olarkən əməkdaş öz əl-qol hərəkətlərinə ciddi fikir verməlidir. Bu onunla izah olunur ki, polisın hərəkətləri ətrafdakılar tərəfindən səhv başa düşülə bilər.

Polis etikasının, intizamının mühüm tərkibi elementlərindən biri də sırayı və rəis heyəti arasında ciddi subordinasiyanın və qarşılıqlı şəkildə hərbi salamlaşmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra orqanlarda buna riayət olunmur.

Dövlət mükafatlarına (orden, medal) hörmət və onun statusuna riayət etmə xüsusi etik məna kəsb edir. Mükafatlar təltif edilmiş şəxsin ləyaqətinin rəmzidir. Bununla yanaşı həmin şəxsin üzərinə xüsusi vəzifələr düşür, yəni onların daşınma qaydalarına riayət etmək, hər bir halda asayişin qorunmasında öz davranışı ilə örnək olmaq və s.

Polis əməkdaşı vətəndaşlarla ünsiyyətdə nəzakətli olmalı, onların xahişlərinə həssas yanaşmalıdır. Onun hərəkətləri ciddi, qətiyyətli, geniş kütləyə aydın olmalıdır. Əgər səhv etmişsə, onu vaxtında düzəltməyi bacarmalıdır. Belə halda insanlar bunu başa düşər və qiymətləndirirlər. Münaqişəli vəziyyətləri araşdırarkən əməkdaş pozulmuş asayiş bərpa edərkən ətrafdakıların köməyində arxalanmalıdır. Hüquq pozanı tutub şöbəyə gətirməzdən əvvəl öz hərəkətlərinin hüquqa uyğunluğuna, təxribat xarakterli hərəkətlərinə qarşı dözümlü və sakit olmaq, düşünmüş hərəkət etmək lazımdır.

Əməkdaş xidmətdə olmadığı vaxtda da ona müraciət etmiş vətəndaşlara məsləhət verməkdə, kömək etməkdə imtina edə bilməz. Buna müəyyən vaxt tələb olanda vətəndaşa hara müraciət etməsini göstərmək gərəkdir.

DİO əməkdaşı nümunəvi ailə başçısı olmalıdır. O, öz tanışlarının, qonşularının və ailələrində kömək etməyə hazır olmalıdır.

Mərifət, təvazökarlıq, ləyaqət hissi işdə olduğu kimi evdə də vacibdir. Ailə üzvləri ilə, qonşularla söhbət edərkən işlə bağlı məsələlərdə təmkinli olmaq məsləhətdir. Xidməti sirri həmişə qorunmalıdır.

Əməkdaşın xidməti etiketi onun davranışında ifadə olunur. Cəmiyyət öz mədəni siyasətin əsas məsələsini insanlara öz bacarıqlarını üzə çıxarmaq üçün

geniş şərait yaratmaqda, onların həyatını mənəvi cəhətdən zəngin, çoxcəhətli etməkdə görür.

Davranış mədəniyyəti ünsiyyət mədəniyyətidir, münasibət mədəniyyətidir. Davranış mədəniyyətində əməkdaşın mənəvi-siyasi siması, onun mədəniyyəti təzahür edir.

Əgər əməkdaşın davranış mədəniyyətinə onun xidmətinin tələbləri mövqeyindən nəzər salmaq, sözsüz ki, ilk növbədə onun xidmətdən kənar maraqlarına yox, onun işgüzar münasibətlərində təzahür edən sosial əhəmiyyətli hərəkətlərinə, xasiyyətinə, iradəsinə fikir vermək lazımdır.

Əməkdaşın davranış mədəniyyətində və simasında hansı şəxsi keyfiyyətlər üstünlük təşkil etməlidir?

Etiketinin müəyyən elementlərindən biri də nizam-intizamıdır. Gördüyümüz kimi intizam-vacib əxlaqi kateqoriyadır.

DİO əməkdaşlarının intizamlılığı onların icraçılığında, hər şeyi vaxtında yerinə yetirilməsində görünür. Bir sözlə, hər bir münasibətdə dəqiq olmalısın.

Əməkdaşın etiketinin təzahür formasının biri də təvazökarlıqdır. Təvazökarlıq biliklə, təcrübə ilə, əməklə yaranır. İnsan nə qədər bilirsə, savadlıdırsa, bir o qədər də təvazökardır. Təvazökarlıq hər şeydən əvvəl özünə qarşı tələbkar olmaq, öz hərəkətlərinə tənqidi yanaşmaqdır.

Əməkdaş öz fəaliyyəti prosesində özünə ədəb, nəzakət keyfiyyətləri aşılmalıdır. Bu insanlara həssaslıq və diqqətlik, onların sevinc və kədərləri ilə bölüşməkdir, insana qarşı tələbkarcasına hörmət bəsləməkdir.

Nəzakət – ölçü hissidir. Nəzakətli olmaq başqasını qəlbən başa düşmək deməkdir.

Nəzakət müxtəlif insanlara düzgün yanaşmaqda, həmsöhbəti dinləməkdə, lazım gəlsə həqiqəti üzə çıxarmaq üçün kobudluq etmədən mübahisə etməkdə kömək edir.

Həqiqi tərbiyəli insan o insandır ki, başqasına kömək etməkdən boyun qaçırmasın. Polis əməkdaşı insanlara özünün simpatiya və ya antipatiya

hisslərindən irəli gələrək yanaşmamalıdır. Əməkdaşa bu cür hissələrə qapılmaq olmaz.

DİO əməkdaşı üçün nitq mədəniyyəti böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnsanın mədəniyyətinə təkcə onun xarici görünüşünə görə deyil, həm də danışıq qabiliyyətinə, fikrini izah etmək bacarığına görə qiymət verilir.

Polis əməkdaşı insan hüquqlarına hörmətlə yanaşmalı, onlarla söhbəti düzgün təşkil etməyi bacarmalıdır.

Fiziki ifadə etmək – cümləni düzgün qurmaq, lazımi sözləri bir-biri ilə bağlamaq deməkdir. Bununla əlaqədar söhbətin təşkili texnikasını öyrənmək lazımdır, çünki məhz söhbətin nəticələrinə görə polis əməkdaşı haqqında müəyyən rəy yaranır. Gözəl söz fikrə qanad verir, miskin söz ən gözəl fikri puç edir. Nitq mədəniyyəti insanı başqaları ilə söhbətdə müəyyən norma və qaydalara riayət etməyə vadar edir.

Söhbət – bu hansı bir texnikadır?

Söhbət beş fazadan ibarətdir:

1. Sözbətin başlanğıcı – P
2. Məlumatın ötürülməsi – I
3. Əsaslandırma – A
4. Həmsöhbətin sübutlarını təkzib etmə – H
5. Qərar qəbul etmə – O

Söhbətin işgüzar məzmunu

Peşəkar biliklər

Aydınlıq

İnanırcılıq (əyanilik)

Daimi istiqamətlik

Ahəng

Qəflət elementi

Fikir dolğunluğu

Məlumatların ötürmə haşiyəsi

Müəyyən dərəcədə yumor və istehza

Təmtəraqlı ifadə vasitələri

Əyani

Təsirli

Estetik: hiperbola, paradoks, sözlərin oyunu

Əlaqəli

Sual qoyuluşu texnikası

1. Bağlı suallar – cavabı «hə» yaxud «yox» olan suallar
2. Açıq suallar - cavabında «hə» və ya «yox» demək mümkün olmayan suallar.
3. Təmtəraqlı suallar – bu suallara birbaşa cavab verilmir, çünki onların məqsədi yeni suallar yaratmaq və həll edilmiş problemləri göstərmək və ya öz mövqeyi üçün söhbət iştirakçılarının dinməz bəyənilmə vasitəsi ilə dayaq yaratmaqdır.
4. Dönüş sualları.
5. Fikirləşmək üçün suallar.

Söhbətin əvvəlində ola bilən çətinliklər

Hər bir insan insanlarla ünsiyyət fəndləri barəsində tədricən təcrübə yığır və təsəvvürlərini formalaşdırır. Söhbətin əvvəlində, xüsusilə də yad həmsöhbətlərlə çətinlik yarananda bunu nəzərə almaq lazımdır. Məsələn: qəfil simpatiya və ya antipatiyanın yaranması. Bunun əsasında şəxsi təəssürat yaranır ki, həmsöhbət bir kimsə xatırladır.

Dinləmək bacarığı

Əslində qulaq asmaq nə deməkdir?

I şərt – hər bir kənar fikirlər olmamalıdır.

II şərt – nə qədər ki qulaq asırsınız növbəti sualı fikirləşmək, xüsusən əks-dəlil hazırlamaq olmaz.

III şərt – predmetin mahiyyəti üzərində fikir cəmləşməlidir.

IV şərt - yalnız müzakirə edilən mövzu üzərində fikri cəmləşdirmək lazımdır.

Əsaslandırma (sübutetmə) texnikası.

Əsaslandırmada iki əsas quruluş mövcuddur: sübutedici əsaslandırma və əks-əsaslandırma.

Əsaslandırmanın qurulması üçün ehtiyatımızda 12 ritorik üsul vardır ki, bunlara riayət etmək lazımdır. Bundan əlavə 12 möhtəkir əsaslandırma üsulu da var ki, bunun da məqsədi həmsöhbəti çaşdırmaqdan ibarətdir.

Metodlar (üsullar)

1. Fundamental üsul – həmsöhbətə birbaşa müraciətdən ibarətdir. Onu sübutumuzun əsasını təşkil edən faktlarla və məlumatlarla tanış edirik. Burada rəqəmlər, statistika, sosioloji sorğuların nəticəsi mühüm rol oynayır.
2. «Nəticə çıxarma» metodu. Dəqiq sübut göstərməyə əsaslanır, hansı ki, addım-addım, qismən nəticə çıxarma vasitəsi ilə bizi arzuolunan nəticəyə çatdırır.
3. Müqayisə metodu müstəsna əhəmiyyət kəsb edir, «böyük inandırıcı qüvvəyə» malikdir.
4. «hə...,amma» metodu.
5. «Parçalama» metodu. Söhbətin çıxışını elə parçalamaqdan ibarətdir ki, ayrı-ayrı hissələri seçilsin. Əsasən həmsöhbətin zəif nəticələrinə vuraraq onları təkzib etməyə çalışmaq.
6. «Bumeranq» metodu: həmsöhbətin «silahını» ona qarşı işlətməyə imkan verir.
Bir dəfə Demosfen Afinai sərkərdə Fokiona deyir ki, «Əgər afinalılar qəzəblənsələr səni asacaqlar». Buna Fokion cavab vermişdir ki, «Qəzəbləri soyuyan kimi əlbəttə səni də asacaqlar».
7. Etinasızlıq metodu. Çox vaxt həmsöhbətin ərz etdiyi faktlar təkzib olunmur, amma saymazyanə qarşılır.
8. II metodu. Həmsöhbət onu maraqlandıran bir şeyi ön plana çəkir.

9. «Çıxarma» metodu. İşin maşiiyyətinin təcricən subyektiv dəyişdirilməsinə əsaslanır. Məsəl: «Var-dövlət sərhəddən çox çıxarıldıqda onun həddi olmur».
10. Soğu metodu. Ona əsaslanır ki, suallar qabaqcadan verilir. Suallar- hər bir söhbətin «zərbi alətidir». Praktika göstərir ki, bir sıra düzgün qoyulmuş suallar həmsöhbəti özündən çıxarır.
11. Göz görəsi kömək metodu. Həmsöhbət öz dəlillərini izah etdikdən sonra biz götürürük. Biz ona etiraz etmirik, əksinə hamını heyrləndirərək onun xeyrinə yeni dəlillər gətiririk, yalnız gözdən pərdə asmaq üçün. Sonra isə əks zərbə vurulur.

Məsəl: «Siz öz tezisinizi təsdiq etmək üçün bu faktları göstərməyi unuttunuz...
«Öz əks dəlillərinizi göstərirsiniz.

İndi isə əsaslandırmanın 12 möhtəkir metodlarını sadalayaq.

1. Şiştirmə texnikası
2. Lətifə texnikası
3. Nüfuzdan istifadə texnikası
4. Həmsöhbəti hörmətdən salma metodu
5. Təcrid etmə metodu
6. İstiqaməti dəyişmə texnikası
7. Sıxışdırma texnikası
8. Çəşdirə texnikası
9. Təxirə salma texnikası
10. Apellyasiya texnikası
11. Təhrif etmə texnikası
12. Tələ –suallar texnikası

Söhbətin müvəffəqiyyəti (praktiki məsləhətlər)

1. Həmsöhbət axıradək diqqətlə dinləyin; çox vaxt həmsöhbətlər bir-birilərini diqqətlə dinləmədiklərinə görə danışıqlar nəticə vermir.
2. Heç vaxt həmsöhbətimizin yanlış fikrinə etinasızlıq göstərməyin.

3. Anlaşılmazlıqlardan çəkinin. İfadəniz aydın, səlist, sistemləşdirilmiş, sadə olmalıdır.
4. Həmsöhbətinizə hörmətlə yanaşın. Axı söhbət aparma texnikası insanlarla ünsiyyət bacarıqlıdır. Diqqətli olun, həmsöhbətinizin dəlillərini qiymətləndirin.

Tabelikdə olanla necə danışmaq lazımdır?

Subordinasiya əlaqələrindən başqa rəis və tabelikdə olan arasında birbaşa əlaqə kollektivi həmrəy, mütəşəkkil edir, əməkdaşları qorxu əsasında yox, vicdana əsasən işləməyə sövq edir. Menecmetin bəzi nəzəriyyəçiləri belə hesab edirlər ki, polis əməkdaşları ilə söhbət etmək rəisin uğur qazanması üçün vacib şərtidir.

Bununla əlaqədar xidməti söhbətin doqquz şərtini nəzərdən keçirək.

1. Öz qarşınızda konkret məqsəd qoyun.
2. Əvvəlcədən söhbətin planını tərtib edin.
3. Məqsədə çatmaq üçün münasib vaxt seçin.
4. Söhbətin nəticəsinə təsir etməsini nəzərə alaraq yer və vaxt seçin.
5. Söhbətə başlamazdan əvvəl qarşılıqlı etibar atmosferi (ab-havası) yaradın.
6. Söhbətin əvvəlindən axırınadək məqsədə doğru əsas istiqaməti tutun.
7. Vəziyyəti ələ alın.
8. Aldığınız məlumatı gələcəklə istifadə etmək üçün qeyd edin.
9. Məqsədə çatdıqdan sonra söhbəti qurtarın.

Əməkdaş qarşon ifadələri, kobud və pozğun sözlər işlətməməlidir. O, öz nitq mədəniyyətinin qaydına qalmalıdır. İnsanlarla ünsiyyətdə polis əməkdaşı öz fikrini yalnız ifadə etməklə kifayətlənməməli, onu dinləyiciyə çatdırmağı bacarmalıdır.

Təsəvvür edin ki, əməkdaş vətəndaşlarla danışarkən sözləri səhv tələffüz edir, «ağzından şorba tökülür». Belə əməkdaşlar üçün ətrafdakılarla əlaqə yaratmaq çətin olacaq. Səslə də cümləyə müxtəlif emosional mənə vermək, nəyisə vurğulamaq olar.

İnsanlarla ünsiyyət təkcə öz fikrini söyləmək deyil, həm də həmsöhbəti dinləmək, onun fikirlərini və hisslərini başa düşmək deməkdir. Qulaq asmaq bacarığı-söhbətin ilkin şərtidir. Bu qayda diqqətlə və səbrlə dinləməyi nəzərdə tutur. İnsan özünə qarşı diqqət hiss edəndə həvəslə danışır, həmsöhbətinə ürəyini açır.

Buna görədir ki, tərbiyəli insanlar başqasını dinləyərkən digər işlərlə məşğul ola bilmirlər.

DİO-da etiketin ifadə olunmasının geniş yayılmış formalarından biri də DİO əməkdaşları tərəfindən vətəndaşların qəbul edilməsidir.

Vətəndaşların qəbul edilməsinin məqsədi onların təklif, şikayət və ərizələrinin tez və düzgün baxılmasıdır, həm də DİO ilə əhali arasındakı əlaqənin vacib formalarından biridir. İş elə təşkil etmək lazımdır ki, qəbul şöbə və bölmələrdə olduğu kimi, müəssisələrdə, təşkilatlarda həyata keçirilə bilsin.

Qəbul yerinin seçilməsi formallıq deyil. Burada polisə əhaliyə olan münasibəti ifadə olunur və bu münasibət polisə fəaliyyətinə insanların mənəvi-etik münasibətini yaradır. DİO-na ümumi münasibəti formalaşdırır.

Vətəndaşların qəbulu üçün xüsusi otaqlar ayrılır. Otaqlar təmiz, rahat olmalıdır, çünki bu hal söhbət üçün münasib zəmin yaradır sakitlik, inam, etibar hissləri oyadır. Qəbulun şərtləri və şəraiti DİO-nun və onun əməkdaşlarının mədəni səviyyəsini göstərir. Mütləq müəyyən etmək lazımdır ki, qəbul kim tərəfindən, nə vaxt və harada keçiriləcək.

Vətəndaşların təhlükəsizliyi ilə, onlara kömək göstərməklə bağlı məsələlər üzrə qəbul günün (sutkanın) hər bir vaxtı keçirilməlidir. Bu halda əməkdaş diqqətli, həssas, nəzakətli, gözlənilməz hallarla qarşılaşmağa hazır olmalıdır. Vətəndaşların qəbulu polis əməkdaşının peşəkar və mənəvi-etik kamilliyinə dair bir imtahandır.

Qəbul aşağıdakı etik metodlarla həyata keçirilir:

1. Vətəndaş qəbul otağına girərkən əməkdaş ayağa qalxmalı, onunla salamlaşmalı, oturmaq üçün yer göstərdikdən sonra öz yerini tutmalıdır.

2. Söhbət vətəndaşdan onun familiyasını, adını, atasının adını, iş yerini, ev ünvanını və telefonunu soruşmaqla başlayır.

Bu məlumatlar xüsusi curnalda qeyd edildikdən sonra vətəndaşa təklif olunur ki, sualının mahiyyətini izah etsin. Lazım gəldikdə əməkdaş konkret formada xahiş edə bilər ki, vətəndaş öz sənədini təqdim etsin.

Söhbət vaxtı onu diqqətlə dinləmək lazımdır. Söhbət zamanı digər şəxslərlə və ya telefonla danışmaq olmaz. Vətəndaşı xidmətlərin arasında ora-bura gəzməyə vadar etmək yol verilməzdir. Təkbaşına məsələni həll edə bilmədikdə şəxsə lazımı məsələhətlər verilməlidir. Söhbət edərkən əməkdaş onun marağında olduğunu bildirməlidir. Həmsöhbəti tələsdirmək, xırdaçıl hesab etmək olmaz, həmsöhbətə diqqət onu dinləməkdə təzahür edir. Vətəndaşa söhbətdə üçüncü şəxsin iştirakı mane olursa bu halı aradan qaldırmaq lazımdır ki, onun gəlişinin əsil səbəbi bilinsin.

Vətəndaşa dəqiq cavab vermək lazımdır. Yaxşı olar ki, onun düz başa düşdüyünə əməkdaş əmin olsun. Əgər ona həmin vaxt cavab vermək mümkün deyilsə, yeni görüş təyin etmək lazımdır. Əgər cavabı digər əməkdaş və ya rəis verə bilsə, vətəndaşı onun yanına ötürmək və sualın mahiyyətini qısaca izah etmək lazımdır.

Vətəndaşın ərizə və ya xahişinə mənfi cavab verdikdə bunun düzgünlüyünü ona başa salmaq və yuxarı instansiyalara şikayət qaydasını izah etmək lazımdır.

Bütün bunlar barəsində vətəndaşa sakitcə, səbrlə, ədəblə bildirmək lazımdır ki, onda pis təəssürat oyanmasın. Söhbətin sonunda vətəndaşla sağollaşmamaq və onu qapıyadək ötürmək lazımdır.

Qəbula bilavasitə daxil olmayan şəxslərə həmin otaqda olmaq qadağandır. Söhbətdə maraqlı olan digər şəxslər iştirak etdikdə vətəndaşı qəbul edən əməkdaş ona bu barədə bildirməlidir. Əgər şəxs təklildə söhbət etmək istəyirsə, ona belə imkanı vermək lazımdır. Qəbula gəlmiş vətəndaşın xahişi qanuna ziddirsə, əməkdaş ona izah etməlidir ki, yuxarı instansiyanın onun xahişini yerinə yetirəcəyinə ümid bağlamasın.

Söhbət zamanı müəyyən olsa ki, vətəndaşın müraciəti ilə bağlı məsələ DİO-ı səlahiyyətinə aid deyil, polis əməkdaşı ona hara müraciət etməsini bildirməlidir və ona kömək etməlidir.

Şikayət və ərizələrin baxılmasında yoxlama və ya əlavə sənədlər tələb olunursa, əməkdaş bu barədə vətəndaşa xəbər verir və qəbul edilə biləcək qərarın bilavasitə qəbul prosesində qəbul edilməsinin səbəblərini izah edir.

Qəbulun sonunda vətəndaşa hər şeyin aydın olduğunu aydınlaşdırmaq və lazım gəlsə əlavə izah vermək lazımdır.

Əgər vətəndaşın verdiyi məlumat cinayətkarlıqla mübarizədə DİO-nun fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmişsə və düzgündürsə, ona təşəkkür etmək yaxşı olar. Sərxoş halda vətəndaşlar qəbula buraxılmırlar, yalnız o halda buraxılırlar ki, onlar edilmiş və ya hazırlanan cinayətlər barəsində, yaxud da dərhal tədbirlər görülməli olan hallar haqqında məlumat verirlər. Vətəndaşların qəbulunu vaxtından əvvəl başlamaq və ya qurtarmaq yolverilməzdir. Bir qayda olaraq qəbula gələn vətəndaşların hamısı qəbul edilməlidirlər. Xüsusilə də həmin yerdə olma vaxtı məhdud olan şəxslər ilk növbədə qəbul edilirlər. Belə halda qalan vətəndaşlardan üzr istəyərək onlar üçün əlverişli olan başqa vaxt təyin etmək olar. Lazım gələrsə əməkdaş vətəndaşın xahişi ilə onun evinə də getməlidir.

5. Polisin vətəndaşlarla ünsiyyətinin qurulması və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri

Polisin vətəndaşlarla ünsiyyətinin qurulması və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri. Polis əməkdaşlarının vətəndaşlarla münasibətləri peşəkar etikanın öyrəndiyi mühüm sahələrdən biridir. Sırası polis əməkdaşının vətəndaşların keşiyində durması, onun əhalinin bütün təbəqələri ilə təmasda

olması istər-istəməz əməkdaşın hərəkətlərinin təbiəti ilə maraqlanmağa sövq edir.

Əməkdaşın cəmiyyətdə, insanlar arasında nümayiş etdirdiyi davranış tərzini bilavasitə onun məsuliyyət hissi ilə də bağlıdır. Bu məqam fransız mütəfəkkiri A. Sent-Ekzüperi tərəfindən belə bir kəlamla ifadə olunub: ***“İnsan olmaq ilk növbədə başqa insanlar qarşısında məsuliyyət daşımaqdır”***.

Bizi maraqlandıran bu mövzunun leytmotivini iki əsas problem təşkil edir:

1. Əhali ilə təmasda olmağa məcbur olan polis əməkdaşı onlarla ünsiyyəti necə qurur?

2. Bu ünsiyyət zamanı o özünü necə aparır?

Təbii ki, xidmət zamanı polis əməkdaşı əhali arasında həm təqdirəlayiq, həm də neqativ hallara rast gəlir. Bu iki fərqli cəhət arasında normal fəaliyyət göstərmək polis əməkdaşından böyük diqqət və ciddi məsuliyyət tələb edir. Sözsüz ki, bütün bu hallarda DİO əməkdaşı öz hərəkətlərini Etik Davranış Kodeksinə, mövcud təlimatlara, sıravı və zabit heyətinin andına və əxlaq qaydalarına uyğun olaraq tənzimləməlidir.

Qeyd etdiyimiz kimi, polis əməkdaşının davranış mədəniyyəti onun fəaliyyətinin əsas keyfiyyət göstəricilərindən biri hesab edilir. Çünki yüksək davranış mədəniyyəti öz işinə sədaqət, vətəndaşlıq borcunun və bir əməkdaş kimi mənəvi ideallarla yaşamağın təcəssümüdür. Müdrik bir fikirdə göstərildiyi kimi, *maddi çəki qızılın, mənəvi çəki isə insanın qiymətini müəyyən edir*. İnsanlarla davranarkən əməkdaşların məhz mənəvi çəkisi özünü qabarıq şəkildə göstərir. İnsanlar yaxşı və pis olmaqla hər şeyi qiymətləndirdiklərindən, əməkdaşlar da öz hərəkətləri müqabilində hörmət qazanırlar. İ. V. Höte deyirdi: “Biz qəlbimizdə nə əkiriksə, o inkişaf edir. Təbiətin əbədi qanunu belədir”,

Qiymətli söz xəzinəsindən olan “Kəlilə və Dimnə” də insanın etik davranışının dörd istinad sütunu göstərilir: HİKMƏT, ƏQL, TƏMKİN və ƏDALƏT.

Hikmətin əsas göstəricisi elm, savad, dərin və ətraflı düşüncə qabiliyyətidir. Tədbir, səbir, nəzakət, mərifət - **əqlə** dəlalət edir. **Təmkinin** ölçü vahidi həya, alicənablıq, özünü ələ almaq və özünü dərk etməkdir. Doğruçuluq, sözünə düz çıxmaq, xeyirxah işlər görmək, xoş xasiyyətli və təvazökar olmaq **ədalətin** təzahür elementləridir. Bu dörd tələb polis əməkdaşının gündəlik fəaliyyətində hava və su kimi vacib olan mədəni davranış, xoş ünsiyyət müddəalarıdır.

Etik davranış növlərindən olan təvazökarlığı Həzrət Əli (ə.) yüksək qiymətləndirərək belə demişdir: “Yüksəkliyi istədim, onu təvazökarlıqda tapdım”. Bu nəcib sifət Nazim Hikmət tərəfindən də təqdir olunmuşdur: “Təvazökarlıq qürur deməkdir. Qürurlu olanlar təvazökardırlar”.

Polis əməkdaşı vətəndaşlarla ünsiyyətdə vicdanlı və səriştəli olmalı, onların xahiş və ərizələrinə həssaslıqla yanaşmalı, hərəkətlərinə ədalətli qiymət verməlidir. Əməkdaş vətəndaşlarla səbir və ehtiyatla davranmalı, hər təbəqənin xüsusiyyətlərini, onların fərqli psixologiyalarını, peşə və s. kimi amilləri nəzərə almalıdır. Elə hərəkət etmək lazımdır ki, DİO əməkdaşının davranışındakı ciddiyyət və qətiyyət vətəndaşlar tərəfindən doğru və ədalətli addım kimi qiymətləndirilsin. Səhvə yol verərkən onu mütləq düzəltmək lazımdır. İnsanlar bunu başa düşər və təqdir edərlər. **İnsanlar ciddilikdən yox, ədalətsizlikdən narazı qalırlar.**

Vətəndaşlar şüurlu şəkildə dərk etməli və gözləri ilə görməlidirlər ki, polis əməkdaşı öz vəzifəsini vicdanla yerinə yetirir, bu zaman öz peşəsinə sadıqdır və ondan həzz alır. Ətrafdakıların polis əməkdaşına münasibəti təbii ki, əməkdaşın öz davranışı ilə bilavasitə bağlıdır. Necə davranırsansa, eləcə də hörmətə layiq olarsan. Elin gözü tərəzidir.

Polis əməkdaşı dövlət nümayəndəsi kimi insanlarla ünsiyyət zamanı çalışqanlıq, ciddilik, diqqətlilik və nəzakətlik nümunəsi göstərməlidir. Düşünülməmiş, tələsik qərar əməkdaşla bərabər, onun təmsil etdiyi DİO-nun da nüfuzuna ciddi xələl gətirir. Əməkdaşın hər sözü, səsinin tonu, davranışı, xarici görünüşü ətrafdakı insanlarda maraq doğurur. Adi şəxslərin fəaliyyəti zamanı

nəzərə alınmayan, asanlıqla bağışlanan şeylər polis əməkdaşına rəva görülür və belə qüsurlar vətəndaşların diqqətindən yayınmır.

Polis əməkdaşları onlara tapşırılmış vəzifələri yerinə yetirərkən dövlət və inzibati orqanların vəzifəli şəxsləri və sadə vətəndaşlarla ünsiyyətdə olurlar.

Polis əməkdaşları vəzifəli şəxslər tərəfindən dövlət tapşırıqlarının necə yerinə yetirilməsinə, ictimai asayişin necə qorunmasına nəzarət edir, vəzifə səlahiyyətləri çərçivəsində vəzifəli şəxslərə konkret məsələlərin həlli ilə bağlı köməklik göstərirlər. Əməkdaşlar fəaliyyət göstərdikləri rayonun vəzifəli şəxslərini üzdən tanımalı və qarşılaşarkən rəsmi qaydada salamlamalıdırlar.

Polis əməkdaşı öz fəaliyyətində həmişə qanunun aliliyini gözləməyə borcludur. Rus mütəfəkkiri Radişşev yazırdı ki, cəmiyyətdə birinci hökmdar qanundur, çünki o hamı üçün eynidir. Fransız mütəfəkkiri C. C. Russo deyirdi: ***“Qanunlardan ən birincisi qanuna hörmət qanunu olmalıdır”***.

Əməkdaş vətəndaşlara müraciət edərkən xüsusilə diqqətli olmalıdır. Vətəndaşlara müraciət zamanı polis əməkdaşı hərbi qaydada salamlamalı, özünü təqdim edərkən vəzifəsini, rütbəsini, soyadını, müraciətin səbəbini qısaca söyləməlidir. Bu zaman vətəndaşı yanına çağırmaq olmaz, əməkdaş özü onun yanına getməlidir. Əməkdaş öz tələb iradlarını inandırıcı şəkildə, şəxsiyyəti və ləyaqəti alçaldan söz və ifadə işlətmədən vətəndaşa çatdırmalıdır.

Vətəndaşlar polis əməkdaşlarına müxtəlif sual və xahişlərlə müraciət edir və bu zaman düşünürlər ki, polis əməkdaşları onlara hamıdan yaxşı kömək edirlər. Əlbəttə, polis əməkdaşları hər şeyi bilmək və etmək iqtidarında deyillər. Lakin onlar insanların inamını doğrultmalı və bacardıqları şəkildə onlara kömək etməlidirlər. Polis əməkdaşı vətəndaşa müraciət edərkən onlar “Siz” deyə müraciət etməlidirlər.

Vətəndaş əməkdaşa cinayət hadisəsi haqqında məlumat verirsə, o dərhal fəaliyyət tədbiri görməlidir. Küçədə və digər ictimai yerlərdə fəaliyyət göstərərkən polis əməkdaşı vətəndaşın tələbi ilə öz soyadını, iş yerini deməli və xidməti vəsiqəsini göstərməlidir.

Əgər kiminsə sənədlərini yoxlamaq ehtiyacı yaranmışsa, əməkdaş həmin şəxsə yaxınlaşıb rəsmi qaydada salamlaşmalı, saxladığına görə üzr istəməli, sonra vicdanla öz xahişini söyləməlidir.

Yoxlanış zamanı özünü itirən, əsəbilik keçirənləri xüsusilə diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır. Bunlar daha çox qadınlar və yeniyetmələr ola bilər. Bu zaman əməkdaş əvvəlcə onları sakitləşdirməli, sonra sənədlərini tələb edib yoxlamalıdır.

Yoxlama çox vaxt aparmamalıdır. Sənədlərlə səliqə ilə davranmaq lazımdır. Sənədləri sahibinə qaytararkən rəsmi şəkildə təşəkkür və üzrxahlıq etmək vacibdir.

Əgər sənədlər qaydasında deyilsə, şübhə doğuran hal varsa daha məsul yoxlanış üçün vətəndaşdan qətiyyətlə polis şöbəsinə getmək lazım olduğunu tələb etmək lazımdır.

Saxlanılan şəxs sənədləri yoxlanılarkən əsəbilik, aqressivlik halı keçirirsə ona diqqəti daha da çoxaltmaq lazımdır. Əks halda o, təcavüzkarlıq göstərər və qaçmağa cəhd edər.

Qanunu pozan şəxs cərimə edilərkən ona günahı bütün təfərrüatı ilə başa salınmalı və qanun pozuntusunun sonrakı nəticələri izah olunmalıdır. Cərimə edilərkən onun hansı normativ akta əsasən tətbiq edilməsi başa salınmalı və ödənen cərimənin məbləğinə görə qəbz verilməlidir. Vətəndaşı şöbəyə aparmaq lazım olduqda əməkdaş bunu qanunla əsaslandırmalıdır. Unutmaq olmaz ki, kobudluq edən polis əməkdaşına qarşı kobudluq edilə bilər, ədəbsizlik edilərsə ona inam və hörmət itər və münaqişə yaranar.

Əməkdaş böyüklərlə olduğu kimi yeniyetmələrlə də nəzakətlə davranmalıdır. Uşaqlara irad tutularkən onların yaş səviyyəsi, psixologiyası nəzərə alınmalıdır. Aşağı və orta məktəb yaşlı uşaqlara “Sən”, nisbətən böyüklərə isə “Siz” deyər müraciət etmək lazımdır.

Əhalinin sıx olduğu yerlərdə ictimai asayışı qoruyan polis əməkdaşı ətrafda baş verənləri diqqətlə izləməlidir ki, dələduzluq halları baş verdikdə dərhal müdaxilə edə bilsin. Münaqişəli vəziyyətlə qarşılaşarkən şəraiti düzgün

qiymətləndirməli, nəzarəti gücləndirməli, ictimaiyyətin köməyi ilə asayişin pozulmasını başlanğıc anında zərərsizləşdirməli, eyni zamanda baş vermiş hadisə haqqında DİO növbətçisinə məlumat verməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, təsadüfi və az əhəmiyyətli xətalara görə polisə gətirilmiş şəxslərə qarşı cəza tətbiq etmək lazım deyil, onlara sadəcə xəbərdarlıq etməklə də kifayətlənmək olar.

Hansı qanun pozuntusunun qəsdən, hansının bilməyərəkdən, hansının təsadüfən törədilməsini müəyyənləşdirmək bacarığı polis əməkdaşının vəzifə borcudur. Məsələn, birinci dəfə qanun pozuntusu törədənlərə profilaktik məsləhətlər, izahat verilməsi, ikinci dəfə isə daha qətiyyətli tədbirlər görülməsi məqsəduyğundur.

Hüquqpozana qarşı görülən tədbir ədalətli, qanunauyğun, vicdanlı və başadüşülən olmalıdır. İctimai asayişin ciddi şəkildə pozulması ilə bağlı ölçü götürərəkən qətiyyətli, sakit və konkret hərəkət edilməlidir. Çünki polis əməkdaşının davranışından ətrafdakı əhalinin baş vermiş hadisəyə münasibəti birbaşa asılıdır. Əməkdaşın hüquqpozanlara qarşı qanunsuz rəftarı polisə qarşı əhalidə mənfi ictimai rəy formalaşdırma bilər. Qanunauyğun və qətiyyətli hərəkət isə əhali tərəfindən təqdir olunur.

Hüquqpozan şəxs ona edilən iradlara qarşı mənfi reaksiya göstərsə, özündən çıxırsa, ona özünə gəlmək, sakitləşmək üçün vaxt verilməli, bundan sonra onun hərəkətinin qanuna zidd olması müvafiq qanun, qərar və sərəncamlar əsasında izah edilməlidir. Eyni zamanda, qanunpozana hərəkətinin səbəbini izah etməyə də şərait yaradılmalıdır. Yalnız bundan sonra inzibati qaydada ölçü götürmək və ya xəbərdarlıq etmək haqqında müvafiq qərar qəbul etmək olar.

Qanunpozan şəxsi əhalinin sıx toplaşdığı yerdə saxlayarkən, hadisəyə əhalinin reaksiyasını nəzərə almaq, ictimai rəyi düzgün qiymətləndirmək lazımdır. Əgər qanunpozan şəxsin cəzalanmasını vətəndaşlar özləri tələb edərsə, əməkdaş qanunpozanın əhaliyə etiraz etməsinə imkan vermədən onu hadisə yerindən uzaqlaşdırmalıdır. Qanunpozan şəxsə qarşı ölçü götürülməməsi, ləng və qətiyyətsiz hərəkət polisin nüfuzunu aşağı sala bilər.

Saxlanma zamanı təqsirkar şəxs etiraz edərsə, bütün hallarda buna hazır olmalı, qanunla yol verilən qaydada güc tətbiq edilməlidir. Saxlanılan şəxsi nəqliyyat vasitəsinə mindirərkən kənardan hücumu və saxlanılan şəxsin özünü yerə atmaq ehtimalını da nəzərə almaq lazımdır.

Məişət zəminində qanun pozuntusu törətmiş şəxslərlə xüsusilə ehtiyatla davranmaq lazımdır. Əgər qanunpozan şəxs bıçaq, balta və s. kəsici alətlərlə və odlu silahla silahlanıbsa, növbətçiyə zəng vurub kömək və xüsusi vasitələr tətbiq etmək üçün sanksiya istəmək lazımdır.

Polis əməkdaşı öz vəzifəsini yerinə yetirərkən qanunun yol verdiyi hallarda vətəndaşların mənzilinə də baş çəkə bilər. Bu zaman diqqəti çəkən xüsusi məqam mənzillərin yoxlanılmasıdır. Bu akt mənzili yoxlanılan şəxs, eləcə də onun qonşuları üçün psixoloji məzmun daşıyır. Odur ki, mənzilləri yoxlayarkən etiket qaydalarına xüsusi diqqət yetirməli, sanitariya qaydalarını gözləməli, təmiz və səliqəli geyinmək lazımdır.

Mənzilə daxil olarkən ilk növbədə özünü təqdim etmək, mənzilə baxışın səbəbini izah etmək, yalnız bundan sonra əsas məsələnin aydınlaşdırılmasına keçmək lazımdır. Yoxlama zamanı polis əməkdaşı pasport recimi qaydalarına riayət edərək vətəndaşdan pasport təqdim etməyi tələb etməlidir. Əgər pasportun arasında qeyd, pul və s. əşyalar olsa, əməkdaş xoşagəlməz hallardan qaçmaq üçün həmin əşyaları götürməyi pasport sahibinə həvalə etməlidir. Pasport rejiminin pozulması halı aşkar edilərsə, polis əməkdaşı bu vəziyyəti araşdırmalıdır.

NƏTİCƏ

İnsanlarla ünsiyyət təkcə öz fikrini söyləmək deyil, həm də həmsöhbəti dinləmək, onun fikirlərini və hisslərini başa düşmək deməkdir. Qulaq asmaq bacarığı-söhbətin ilkin şərtidir. Bu qayda diqqətlə və səbrlə dinləməyi nəzərdə tutur. İnsan özünə qarşı diqqət hiss edəndə həvəslə danışır, həmsöhbətinə ürəyini açır. Buna görədir ki, tərbiyəli insanlar başqasını dinləyərkən digər işlərlə məşğul ola bilmirlər.

İnsan ünsiyyətinin mahiyyəti anlayışı cəmiyyətin inkişafının başa düşülməsi əsasında təşəkkül tapmışdır. Ünsiyyət insanların qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı fəaliyyəti prosesi kimi qiymətləndirilir ki, burada müəyyən təcrübə, bacarıq və informasiya (məlumat) mübadiləsi baş verir. Ünsiyyət insanın, şəxsiyyətin, eləcə də cəmiyyətin formalaşması və inkişafının mütləq və zəruri şərti kimi çıxış edir. Ünsiyyət prosesində sosial təcrübə qavranılır, şəxsiyyətin müəyyən tipi, müxtəlif insani fərdiyyətləri formalaşır.

Ünsiyyət mədəniyyəti qaydalarına riayət etmək – etiket və hüquqi normaları riayət etməkdir ki, bura DİO-nun və onun bütün əməkdaşlarının effektiv fəaliyyətinin ayrılmaz şərti hesab olunur. Şəxslərarası ünsiyyət mədəniyyəti anlayışı müxtəlif situasiyalarda, vəziyyətlərdə müəyyən davranış-etiket normalarını bilmək və onlara riayət etmək kimi məsələləri əhatə edir. Bu məsələlərə toxunmadan müasir şəraitdə DİO-nun fəaliyyətinin səviyyəsinin yüksəldilməsi problemlərini müzakirə etmək mümkün deyil.